



Risbo

Research-Training-Consultancy

Erasmus

Verkenning van kansen

De ontwikkeling van een assessment-instrument voor Dordtse
werkzoekenden

G. Rodenburg

F. Noordhoff

E. Snel

G. Engbersen

Verkenning van kansen

De ontwikkeling van een assessment-instrument voor Dordtse werkzoekenden

G. Rodenburg

F. Noordhoff

E. Snel

G. Engbersen

Verkenning van kansen. De ontwikkeling van een assessment-instrument voor Dordtse werkzoekenden / Rodenburg, G., Noordhoff, F., Snel, E. en Engbersen, G. Trefw.: arbeidsreïntegratie, werkloosheid, instrument, assessment.

**Rotterdam: RISBO Contractresearch BV/ Erasmus Universiteit.
September 2004**

Verkoopprijs: € 10,00 (inclusief BTW en administratiekosten en exclusief verzendkosten)

**Exemplaren van deze uitgave zijn te bestellen bij:
Secretariaat RISBO
Erasmus Universiteit Rotterdam
Postbus 1738
3000 DR Rotterdam
tel.: 010-4082124
fax: 010-4529734
www.eur.nl/risbo**

© Copyright RISBO Contractresearch BV. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande toestemming van de Directie van het Instituut

ISBN 90-76613-28-1

Verkenning van kansen

De ontwikkeling van een assessment-instrument voor Dordtse werkzoekenden

G. Rodenburg

F. Noordhoff

E. Snel

G. Engbersen

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	iii
Voorwoord	v
Hoofdstuk 1 Inleiding	1
Hoofdstuk 2 De Dordtse systematiek van bijstandsverlening	3
2.1 De nieuwe systematiek van bijstandsverlening	3
2.2 Situering assessment-instrument binnen de organisatie	5
Hoofdstuk 3 Literatuurstudie	7
3.1 Inhoudelijke uitgangspunten	7
3.2 Overzicht van reïntegratiebelemmerende en -bevorderende factoren	11
3.2.1 Relevante persoonskenmerken	11
3.2.2 Persoonlijke problemen en belemmeringen	13
3.2.3 Perceptie, houding en gedrag	16
3.2.4 Sociale context: netwerk en groepscultuur	24
3.3 Conclusie	32
Hoofdstuk 4 Het instrument	35
4.1 Inhoud van het instrument	35
4.2 Hoe kan het instrument zo efficiënt mogelijk worden afgenomen?	37
4.3 Afname van het instrument	40
Hoofdstuk 5 Diagnose en plan van aanpak	43
5.1 Diagnose	43
5.2 Plan van aanpak	44
5.2.1 Individualistische, cliëntgerichte benadering	44
5.2.2 Aandachtspunten bij vaststellen plan van aanpak	46

Deel 2: Assessment-instrument voor Dordtse werkzoekenden	49
Assessment-instrument voor Dordtse werkzoekenden	I
Enkele opmerkingen vooraf	II
Literatuurlijst	79
Bijlage 1 Methodologische verantwoording	83

Voorwoord

Het zijn roerige tijden in de wereld van bijstandsverlening. De komst van de Wet Werk en Bijstand (WWB) per 1 januari 2004 is voor vele gemeenten aanleiding geweest de systematiek van bijstandsverlening grondig te herzien. Zo ook voor de gemeente Dordrecht. De doelstelling en aanpak van de nieuwe Dordtse organisatie is 'de kortste weg naar werk' en bijstandsccliënten worden 'werkzoekenden' genoemd. Hiermee wordt tot uitdrukking gebracht dat de bijstand een meer activerende werking heeft gekregen.

In mei 2003, in de periode voorafgaand aan de komst van de WWB, zijn wij in opdracht van de gemeente Dordrecht met een onderzoek voor de Sociale Dienst gestart. Centraal hierin stond de ontwikkeling van een assessment-instrument dat ten doel heeft een zo compleet mogelijk beeld van potentiële langdurige werklozen te schetsen. Dit biedt aanknopingspunten voor het opstellen van een plan van aanpak voor de werkzoekende, dat zo veel mogelijk gericht is op arbeidsreïntegratie.

Door de reorganisatie binnen de gemeente Dordrecht is de oorspronkelijke opzet van het onderzoek enigszins aangepast, maar het uiteindelijke doel is bereikt. Op basis van een literatuurstudie en ervaringen uit de Dordtse praktijk is een instrument ontwikkeld dat door deskundigen op het gebied van arbeidsreïntegratie is getoetst op bruikbaarheid en inzetbaarheid. Voor de gemeente Dordrecht ligt er nu de uitdaging het ontwikkelde instrument te implementeren in de nieuwe organisatie.

Vanwege wijzigingen in de opzet van het onderzoek is ook de samenstelling van de begeleidingscommissie gedurende het onderzoek aan verandering onderhevig geweest. We willen alle leden die op enig moment deel uitmaakten van de begeleidingscommissie hartelijk danken voor hun inbreng: Ben van der Biezen, Toin Coolen, Bertus Hazenbosch, Mies van Helden, Piet van der Meijden, Jannie Storm, Deo van der Veer, Arie Jaap Warnaar, Jan van der Weerd en John van der Wiel.

Daarnaast willen wij dank zeggen aan alle Dordtse respondenten (uitvoeringsfunctionarissen en managers van de Sociale Dienst, het CWI en werkgevers voor gesubsidieerde arbeid) en de landelijke

Voorwoord

reïntegratiedeskundigen (wetenschappers, reïntegratiemanagers en keuringsartsen) die een bijdrage hebben geleverd aan het onderzoek.

Rotterdam, september 2004

Godfried Engbersen

Erik Snel

Inleiding

De Nederlandse overheid beoogt al sinds tien, vijftien jaar tot een meer activerende sociale zekerheid te komen. Tot begin jaren '90 was het Nederlandse stelsel van sociale zekerheid vrij passief en primair gericht op zorg en uitkeringsverstrekking. Het afgelopen decennium legt de overheid steeds meer het accent op activering en reïntegratie van uitkeringsgerechtigden in het arbeidsproces. Ook de nieuwe Wet Werk en Bijstand (WWB) is hierop gericht. De WWB heeft per 1 januari 2004 de Algemene Bijstandswet vervangen, alsmede de wetten voor bijstand voor zelfstandigen (IOAW en IOAZ), de Wet voor Inschakeling Werkzoekenden (WIW) en de I/D-wet (besluit Instroom Doorstroom banen). De wet regelt het recht op een bijstandsuitkering en de rechten en plichten die iemand heeft op reïntegratie. Belangrijke veranderingen zijn de afschaffing van de categoriale bijzondere bijstand en de krediethypotheek. Daarnaast geldt voor iedereen een sollicitatieplicht, dus ook voor alleenstaande ouders met kinderen onder de vijf jaar en voor mensen boven de 57 jaar. De gemeente is financieel volledig verantwoordelijk voor bijstandsverlening en heeft de vrijheid een eigen invulling te geven aan de uitvoering van de wet.

Tot nu toe zijn de successen van een activerende benadering van sociale zekerheid bescheiden, zo blijkt uit onderzoek. Zo concludeerde het SCP in een studie over het Nederlandse reïntegratiebeleid dat ondanks alle beleidsinspanningen op dit gebied én ondanks de sterke werkgelegenheids groei in de tweede helft van de jaren negentig de uitstroom van werklozen en bijstandsgerechtigden naar betaald werk eind jaren negentig niet veel hoger was dan een decennium eerder. Ook de uitstroom uit de WAO naar betaalde arbeid is, hoewel recentelijk wel groeiende, betrekkelijk gering (Hoff & Jehoel-Gijsbers, 2003). Eerder al was in het Nederlandse armoedeonderzoek gewezen op de paradox van sterke banengroei en de blijvend hoge uitkeringsafhankelijkheid en duurzame armoede. De meeste nieuwe banen kwamen terecht bij nieuwkomers op de arbeidsmarkt, zoals jongeren, schoolverlaters en herintredende vrouwen (De Beer, 1996). Langdurige uitkeringsgerechtigden, de zogenaamde 'blijvers in de bijstand' en in andere uitkeringsregelingen, bleken slechts in geringe mate van de gunstige economische ontwikkelingen te profiteren. Tegen deze

achtergrond zijn er de afgelopen jaren diverse wetenschappelijke studies verricht over factoren die de arbeidsreïntegratie belemmeren. De centrale vraag in deze studies is door welke individuele en maatschappelijke factoren veel uitkeringsontvangers de stap van een uitkering naar betaald werk niet (kunnen) maken. Eén van de belangrijkste uitkomsten van het onderzoek over reïntegratiebelemmerende factoren is dat vroegtijdig en op maat gesneden ingrijpen cruciaal is om de kans op arbeidsreïntegratie te vergroten. Als iemand eenmaal een jaar of langer een uitkering ontvangt en/of als uitkeringsfunctionarissen onvoldoende weet hebben van respectievelijk ingaan op de specifieke situatie, problemen én potenties van de cliënt, dan zijn de kansen op succes gering. Een snelle en goede diagnose is met andere woorden een eerste voorwaarde voor succesvolle arbeidsreïntegratie.

Doelstelling

Ook de gemeente Dordrecht ziet zich geconfronteerd met blijvers in de bijstand. Doordat de WWB de financiële verantwoordelijkheid voor bijstandsverlening volledig bij gemeenten legt, is dit probleem des te nijpender. Om het ontstaan van blijvers in de bijstand in de toekomst zo veel mogelijk te voorkomen, heeft de gemeente het Risbo gevraagd een assessment-instrument te ontwikkelen dat ten doel heeft een zo compleet mogelijk beeld (specifieke situatie, problemen én mogelijkheden) van potentiële langdurige werklozen te schetsen. Dit beeld moet aanknopingspunten bieden voor een plan van aanpak dat zo veel mogelijk gericht is op arbeidsreïntegratie.

Opbouw rapport

In hoofdstuk 2 van dit rapport geven we achtergrondinformatie over de nieuwe systematiek van bijstandsverlening in Dordrecht. Om inzicht te krijgen in reïntegratiebelemmerende en –bevorderende factoren is een literatuurstudie uitgevoerd. De resultaten hiervan worden in hoofdstuk 3 beschreven. De uitkomsten van de literatuurstudie vormen de inhoudelijke basis van het te ontwikkelen assessment-instrument. Het instrument zelf komt in het vierde hoofdstuk aan de orde. Tot slot wordt in hoofdstuk 5 ingegaan op de uitkomsten van het instrument en welke mogelijke plannen van aanpak op basis hiervan te formuleren zijn.

De Dordtse systematiek van bijstandsverlening

In hoofdstuk 3 staat de inhoudelijke kant van het te ontwikkelen instrument centraal. Echter, om het instrument toe te snijden op de Dordtse situatie wordt in dit hoofdstuk allereerst de nieuwe systematiek van bijstandsverlening in Dordrecht beschreven, die als gevolg van de WWB is ontwikkeld (paragraaf 2.1). Ook wordt ingegaan op de plaats binnen de organisatie waar het instrument ingezet gaat worden (paragraaf 2.2).

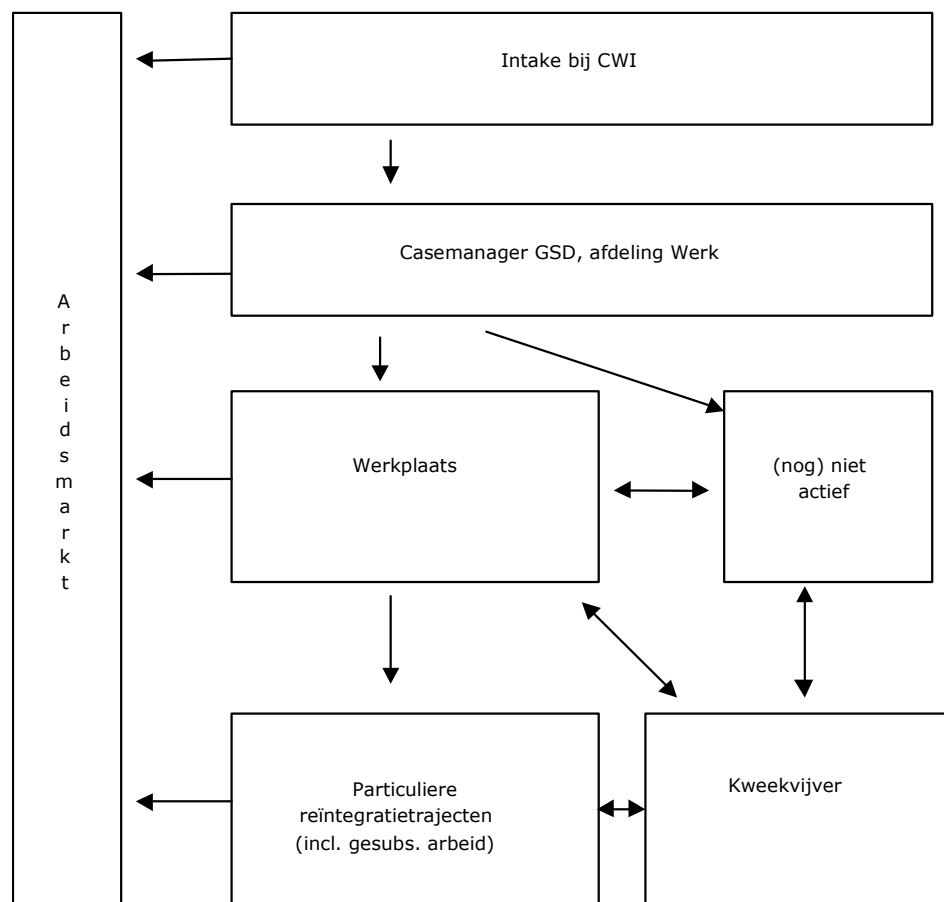
2.1 De nieuwe systematiek van bijstandsverlening

De WWB beoogt te bewerkstelligen dat gemeenten meer werk maken van activering en reïntegratie van bijstandsgerechtigden en dat als gevolg daarvan minder mensen langdurig afhankelijk van een bijstandsuitkering blijven. Gemeenten beschikken over een aanzienlijke vrijheid om de systematiek van bijstandsverlening zo in te richten dat de bijstand een meer activerende werking krijgt. Ook de gemeente Dordrecht heeft, net als andere gemeenten, de invoering van de WWB aangegrepen om de systematiek van bijstandsverlening op lokaal niveau volledig anders in te richten. Uitgangspunten hierbij zijn: minder vrijblijvendheid en een sterk accent op activering en arbeidsreïntegratie. Het eerste betekent dat van bijstandsgerechtigden in ruil voor de uitkering bepaalde activiteiten worden verwacht. Het kan hierbij zowel gaan om eenvoudige werkzaamheden als om specifieke activiteiten gericht op werkhervatting (scholing, training, enzovoort). Het sterke accent op activering en arbeidsreïntegratie betekent dat de hele organisatie en systematiek van bijstandsverlening erop gericht is om uitkeringsgerechtigden actief te maken respectievelijk te houden, met als doel dat zo min mogelijk mensen (blijvend) aan de kant komen te staan. In Dordrecht heeft dit geleid tot een organisatie van bijstandsverlening, zoals die in figuur 1 schematisch is weergegeven¹.

Het centrale uitgangspunt achter de nieuwe organisatie is dat nieuwe bijstandsccliënten – in de Dordtse situatie ‘werkzoekenden’ genoemd – direct

¹ Hierbij zij opgemerkt dat de nieuwe organisatie van bijstandsverlening op het moment van schrijven nog niet volledig operationeel is.

na de intake bij het CWI door een casemanager van de Sociale Dienst in een werkplaats (zie hierna) geplaatst worden. Uitzonderingen hierop vormen uitkeringsgerechtigden die direct naar de arbeidsmarkt kunnen doorstromen en uitkeringsgerechtigden van wie op voorhand duidelijk is dat arbeidsreïntegratie (binnen twee jaar) niet mogelijk is. De bedoeling is dat deze laatste groep – de zogenaamde zorgcategorie die geen sollicitatieplicht heeft en buiten alle reïntegratiegerichte activiteiten valt – in omvang zeer beperkt blijft.



Figuur 1: Organisatie van bijstandsverlening in Dordrecht

Werkplaats

Het merendeel van de nieuwe bijstandsgerechtigden komt terecht in een werkplaats. Van hen wordt verwacht dat ze circa 20 uur per week aanwezig zijn. Deze tijd kan enerzijds besteed worden aan gesprekken en eventueel trainingen gericht op werkhervatting, anderzijds zullen de werkzoekenden in de werkplaats eenvoudige werkzaamheden moeten verrichten. Het doel van

deze werkzaamheden onder toezicht van een zogenaamde 'werkmeester' of werkplaatsbegeleider is mede om beter inzicht te krijgen in de mogelijkheden en vaardigheden van de betrokkene. Het verblijf in een werkplaats is tijdelijk van aard. Het idee is dat de bijstandsgerechtigden drie maanden actief zijn in de werkplaats. Deze periode wordt eventueel verlengd tot zes maanden. Na maximaal zes maanden wordt opnieuw beoordeeld wat de mogelijkheden van de werkzoekende zijn. Deze kan dan alsnog uitstromen naar de reguliere arbeidsmarkt of naar een reïntegratietraject (inclusief gesubsidieerde arbeid) dat door de gemeente Dordrecht wordt ingehuurd bij particuliere reïntegratiebedrijven. Zijn beide opties niet mogelijk, dan komt de werkzoekende in de zogenaamde kweekvijver terecht of - indien alsnog duidelijk wordt dat reïntegratie binnen twee jaar voor de betrokkene geen realistische optie is - in de zorgcategorie.

Kweekvijver

In de kweekvijver komen dus werkzoekenden terecht die niet direct kunnen terugkeren naar de arbeidsmarkt en die ook te ver van de arbeidsmarkt afstaan om reïntegratie middels een traject van maximaal twee jaar mogelijk te maken. Aan de andere kant worden personen die in de kweekvijver terechtkomen niet als volledig en blijvend onbemiddelbaar geacht (de zorgcategorie). Het gaat dus om werkzoekenden met een forse afstand tot de arbeidsmarkt, die waarschijnlijk allerlei belemmeringen ervaren die reïntegratie nu verhinderen, maar bij wie het perspectief op reïntegratie wel blijft bestaan. Het verblijf in de kweekvijver is erop gericht bij de bijstandsontvangers die vaardigheden en hulpbronnen te ontwikkelen die arbeidsreïntegratie op langere termijn mogelijk maken. Dit kan door hulpverlening, taalles, scholing, training, werkervaring, enzovoort. De exacte invulling van de kweekvijver is op het moment van schrijven nog niet bekend.

2.2 Situering assessment-instrument binnen de organisatie

Het idee van de gemeente Dordrecht is het te ontwikkelen assessment-instrument in te zetten bij de instroom in de kweekvijver. Dit heeft een aantal consequenties voor de wijze waarop het instrument gebruikt zal worden. Allereerst betekent het situeren van het assessment-instrument bij de instroom in de kweekvijver dat het wordt ingezet bij een specifieke categorie van de bijstandspopulatie, namelijk werkzoekenden die al geruime tijd

(maximaal zes maanden) een uitkering hebben, bij wie de afstand tot de arbeidsmarkt aanzienlijk is, en die daardoor niet direct en ook niet na een particulier reïntegratietraject kunnen terugkeren naar de arbeidsmarkt. Het gaat dus om personen bij wie waarschijnlijk sprake is van aanzienlijke belemmeringen respectievelijk geringe vaardigheden en hulpbronnen om deze belemmeringen te overwinnen. Het assessment-instrument moet zodanig geconstrueerd zijn dat het nader inzicht geeft in de aard en ernst van de aanwezige belemmeringen, de ondersteuning die de werkzoekende daarvoor nodig heeft én in de mogelijkheden van de werkzoekende om op een adequate wijze met zijn of haar situatie om te gaan.

Het situeren van het assessment-instrument bij de instroom in de kweekvijver betekent in de tweede plaats dat op het moment dat het instrument gebruikt gaat worden al relatief veel over de werkzoekende bekend is. De betrokkene heeft al een intake bij het CWI achter de rug, heeft enkele maanden in een werkplaats gefunctioneerd, heeft werkzaamheden verricht onder toezicht van de werkmeester en heeft waarschijnlijk al meerdere gesprekken gevoerd met de werkmeester en/of de verantwoordelijke casemanager van de sociale dienst. Tegen deze achtergrond is het cruciaal dat bij het gebruik van het assessment-instrument eerst alle binnen de organisatie beschikbare informatie over de werkzoekende verzameld en gebruikt wordt, alvorens de betrokkene opnieuw lastig te vallen met allerlei vragen. Reïntegratiedeskundigen verzekeren dat binnen de organisatie van de sociale dienst vaak al zeer veel informatie over cliënten beschikbaar is, maar dat deze onvoldoende gebruikt wordt, onder meer door problemen bij de overdracht van cliënten. Dit leidt er veelal toe dat cliënten steeds weer geconfronteerd worden met min of meer dezelfde vragen, hetgeen zeer demotiverend werkt. In hoofdstuk 4 gaan we hier nader op in.

Tot zover de wijze waarop de gemeente Dordrecht organisatorisch invulling geeft aan bijstandsverlening en de situering van het te ontwikkelen assessment-instrument hierbinnen. Om inhoudelijke invulling te geven aan het instrument - welke factoren zijn cruciaal voor opname in het instrument? - is een literatuurstudie verricht. In het volgende hoofdstuk worden de resultaten hiervan beschreven.

In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan literatuur op het gebied van langdurige werkloosheid en arbeidsreïntegratie en dit geeft inzicht in inhoudelijke aspecten die voor het ontwikkelen van een assessment-instrument voor (potentiële) langdurige werklozen cruciaal zijn. In paragraaf 3.1. wordt een conceptueel model gepresenteerd dat de inhoudelijke uitgangspunten bij de ontwikkeling van het assessment-instrument weergeeft. In paragraaf 3.2 zetten we de belangrijkste bevindingen van het bestaande wetenschappelijke onderzoek over reïntegratiebelemmerende en – bevorderende factoren op een rij. We sluiten het hoofdstuk in paragraaf 3.3 af met een conclusie over de implicaties van de literatuurstudie op het te ontwikkelen instrument.

3.1 Inhoudelijke uitgangspunten

In veel onderzoek wordt gewezen op allerlei persoonlijke achtergrondkenmerken, problemen en belemmeringen die de kans op succesvolle reïntegratie belemmeren. Persoonskenmerken als leeftijd, geringe opleiding en lange uitkeringsduur zijn veelgenoemde factoren die de stap vanuit de uitkering naar werk in de weg staan. Hetzelfde geldt voor specifieke problemen en belemmeringen waarmee veel uitkeringsgerechtigden te kampen hebben, zoals fysieke problemen, psychische belemmeringen en zorgtaken voor jonge kinderen.

De centrale gedachtegang achter ons project is dat niet zozeer deze feitelijke situatie van persoonskenmerken en min of meer objectiveerbare problemen en belemmeringen cruciaal is voor een geslaagde reïntegratie, maar vooral de wijze waarop betrokkenen deze gegeven situatie waarnemen (perceptie) en hoe zij ermee omgaan (coping). Onze nadruk op verschillende manieren van percipiëren van en omgaan met problemen en belemmeringen betekent niet dat wij de feitelijke of objectiveerbare problemen en belemmeringen van uitkeringsgerechtigden niet belangrijk achten. Integendeel, veel langdurige uitkeringsgerechtigden hebben te kampen met grote problemen in hun leven. Wel zijn wij van mening dat de gevolgen van dergelijke problemen en belemmeringen in termen van de kans op geslaagde reïntegratie in hoge

mate worden bepaald door individuele verschillen in de perceptie van en het omgaan met deze problemen en belemmeringen.

Bovendien is in veel gevallen de achterliggende problematiek van langdurige uitkeringsgerechtigden (gezondheidsproblemen, psychische stoornissen, langdurige uitkeringsafhankelijkheid, een justitieel verleden, enzovoort) niet of nauwelijks van buitenaf beïnvloedbaar. Een belangrijke vraag is dan of uitkeringsgerechtigden - gegeven de feitelijke situatie waarin ze verkeren - iets anders kunnen doen om verandering in hun leven te brengen. Wij gaan er vanuit, mede op basis van eerder verricht onderzoek naar reïntegratiebelemmerende factoren, dat juist de houding en het gedrag van uitkeringsgerechtigden aangrijpingspunten bieden voor op reïntegratie gerichte interventies. Het is dan ook cruciaal dat casemanagers en andere uitvoeringsfunctionarissen goed inzicht krijgen in individuele hulpbronnen en probleemoplossende vermogens van uitkeringsgerechtigden.

Met deze nadruk op de individuele hulpbronnen en probleemoplossende vermogens van uitkeringsgerechtigden hebben we ons vooral laten inspireren door het werk van de socioloog Schuyt. Schuyt doet al sinds jaren onderzoek onder kwetsbare groepen zoals langdurig werklozen en problematische jongeren, en over de wijze waarop de overheid met deze groepen omgaat. Volgens Schuyt gaat de overheid niet altijd even effectief met haar kwetsbare burgers om, mede doordat beleidsvoerders en uitvoeringsfunctionarissen hun cliënten vaak in termen van bepaalde statistische kenmerken interpreteren, zoals opleidingsniveau, arbeidservaring, sociale achtergrond en etnische herkomst. Zij hebben het dan over de laaggeschoolden, de 'onbemiddelbaren', de Antillianen of de woonwagenbewoners.

Beleidsmaatregelen ter bestrijding van langdurige werkloosheid die op dergelijke statistische kenmerken gebaseerd zijn, zijn echter per definitie ook statisch. Volgens Schuyt moeten beleidsvoerders en uitvoeringsfunctionarissen zich veel meer richten op zaken als de houding en het eigen gedrag van cliënten, dat wil zeggen: zaken die wellicht door gerichte interventies beïnvloedbaar zijn (vgl. Schuyt in: Kroft et al., 1989, p. 338).

Een voorbeeld van deze redenering treffen we in de studie van Schuyt, *Kwetsbare jongeren en hun toekomst* (1995). In deze studie beargumenteert hij dat het gangbare denken over probleemjongeren al te zeer het accent legt op de sociale achterstand waaruit zij voortkomen. Echter, sommige jongeren uit achterstandssituaties redden het wel in de samenleving en andere niet. Bepalend is volgens Schuyt niet de mate van achterstand, maar vooral de

wijze waarop jongeren daarmee omgaan en problemen het hoofd kunnen bieden: "Hierin verschilt het begrip maatschappelijke kwetsbaarheid ook van het oudere begrip kansarmoede. Iemand was kansarm als de structurele maatschappelijke positie weinig uitzicht bood op sociale stijging of op positieverbetering. Het beleid dat ten doel had kansarmoede tegen te gaan, richtte zich op die grond op voorwaarden voor positieverbetering. (...) Bij maatschappelijke kwetsbaarheid komt de nadruk te liggen op de gevolgen van onvoldoende probleemoplossing. Maatschappelijk kwetsbare groepen hebben onvoldoende hulpbronnen om bij moeilijkheden van welke aard dan ook op eigen kracht adequaat deze moeilijkheden het hoofd te bieden" (Schuyt, 1995, p. 15).

Een andere studie van Schuyt betreft het onderwerp dat hier centraal staat: de arbeidsreïntegratie van langdurig uitkeringsgerechtigden (Hospers et al., 1998). Hoe komt het dat sommige langdurige bijstandsgerechtigden uitstromen naar betaald werk, terwijl anderen in de bijstand blijven? Betoogd wordt dat dit niet - of niet alleen - het gevolg is van bepaalde persoonskenmerken of van de aard en omvang van de problemen en belemmeringen waarmee uitkeringsgerechtigden geconfronteerd worden, maar vooral van factoren die samenhangen met de houding en het gedrag van de betrokkenen.

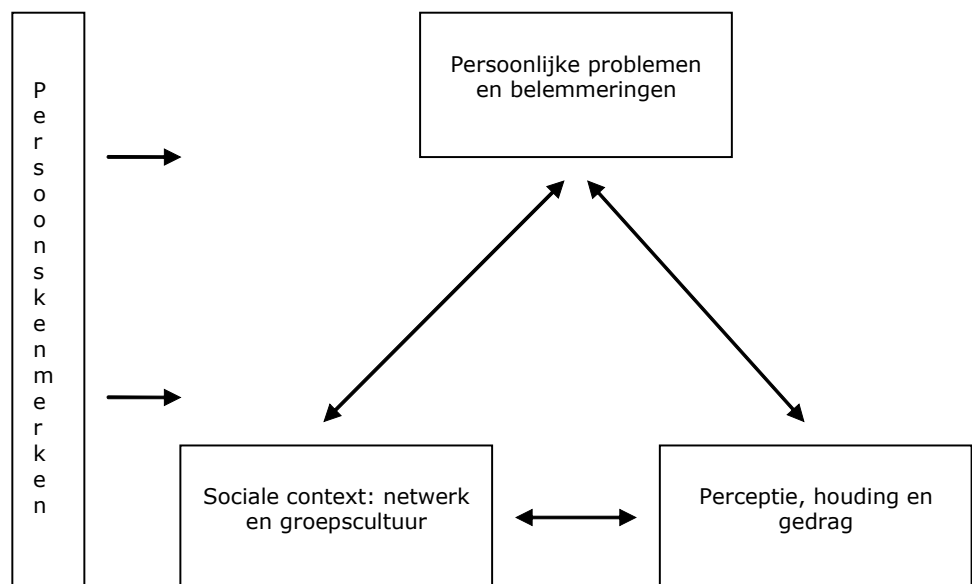
"De stromers zijn dus persé niet de personen die met minder problemen te kampen hebben gehad of op dit moment mee kampen, noch van medische, noch van psychische, noch van juridische aard, noch met de werkgever. Het verschil zit vermoedelijk in de manier waarop de stromers tegen de problemen aankijken en er mee omgaan" (Hospers et al., 1998, p. 59).

Degenen die uitstromen naar de arbeidsmarkt - de 'stromers' - onderscheiden zich van de 'blijvers' doordat zij vaker deelnemen aan scholing of individuele trajectbegeleiding, zij zich vaker inschrijven bij uitzendbureaus en meer andere uitstroombevorderende activiteiten ontplooiën (Hospers et al., 1998, p. 78).

De probleemoplossende vermogens van cliënten, zo weten we uit relevant sociaal-wetenschappelijk onderzoek, zijn op hun beurt (mede)afhankelijk van minstens twee factoren. Een eerste belangrijke factor is de perceptie van de situatie. Een eerste voorwaarde voor een actieve houding van probleemoplossing is dat mensen zelf het idee hebben dat ze invloed hebben

op hun leven. Sommige mensen menen dat ze geen enkele invloed hebben op hun leven en dat ze enkel slachtoffer van de situatie zijn. Het spreekt vanzelf dat deze perceptie van de situatie niet uitnodigt tot actieve pogingen tot probleemoplossing. Een tweede belangrijke factor is de sociale context waarin mensen verkeren. Deze is mede bepalend voor hun perceptie van de werkelijkheid. Uitkeringsgerechtigden die deel uitmaken van een groep waarin leven van een uitkering min of meer het normale patroon is, zullen zelf ook weinig geneigd zijn om die situatie als problematisch te beschouwen. Omgekeerd kan een sociaal netwerk een bron van steun op de weg naar betaalde arbeid zijn.

Bovenstaande leidt tot de onderkenning dat de situatie van uitkeringsontvangers in drie verschillende factoren uiteengelegd kan worden: 1) de feitelijke problemen en belemmeringen waarmee uitkeringsgerechtigden te kampen hebben, 2) de wijze waarop zij hun situatie waarnemen en ermee omgaan en 3) de sociale context waarin zij verkeren, die zowel een belemmerende als een stimulerende invloed kan hebben. In figuur 2 zijn deze factoren samengevat in een conceptueel model: de driehoek van reïntegratiebelemmerende en -bevorderende factoren. Figuur 2 maakt bovendien duidelijk dat daarnaast ook algemene persoonskenmerken van invloed zijn.



Figuur 2: De driehoek van reïntegratiebelemmerende en -bevorderende factoren

3.2 Overzicht van reïntegratiebelemmerende en -bevorderende factoren

Het overzicht van reïntegratiebelemmerende en -bevorderende factoren dat we in deze paragraaf geven, is ingedeeld in termen van het conceptuele model uit paragraaf 3.1. Allereerst wordt ingegaan op relevante persoonskenmerken, vervolgens op problemen en belemmeringen, daarna op perceptie, houding en gedrag, en tot slot op de sociale context.

3.2.1 Relevante persoonskenmerken

Een eerste serie factoren die van invloed is op de kans op succesvolle arbeidsreïntegratie betreft enkele relevante persoonskenmerken. De diverse studies schetsen hiervan een redelijk eenduidig beeld (vgl. Post & Bakker, 2000; Hospers et al., 1998; Hoff & Jehoel-Gijsbers, 2003). Relevante factoren zijn:

Leeftijd

De kans op reïntegratie is geringer naarmate uitkeringsgerechtigden ouder zijn.

Lage opleiding en geringe werkervaring

Beide factoren verkleinen de kans op succesvolle reïntegratie. Men kan de arbeidsmarkt zien als een wachtrij waarbij werkgevers potentiële werknemers met de meest gunstige kenmerken uitkiezen. Dit zijn veelal personen met een hogere opleiding en met meer werkervaring. Volgens Post & Bakker (2000, p. 38) is werkervaring mede belangrijk, omdat een werkgever wil weten of een sollicitant gewend is aan arbeidsritme en over voldoende sociale vaardigheden beschikt in de omgang met collega's.

Uitkeringsduur

De meeste onderzoeken constateren een zelfstandig effect van de uitkeringsduur op de reïntegratiekansen: hoe langer werkloos, hoe kleiner de kans op uitstroom. Hospers et al. (1998, p. 80) constateren echter dat een lange uitkeringsduur terugkeer naar de arbeidsmarkt niet uitsluit als aan enkele voorwaarden wordt voldaan. Deze voorwaarden hangen samen met onder meer de houding jegens werk en scholing, aan- of afwezigheid van specifieke belemmeringen, de eigen perceptie van de problemen, de manier waarop uitvoeringsfunctionarissen en cliënten met elkaar omgaan én de mate waarin gewenning aan de bijstandssituatie is opgetreden. Al deze factoren

tezamen bepalen volgens de auteurs de kans op terugkeer naar de arbeidsmarkt.

Zorg voor kinderen

Ook zorg voor kinderen wordt veelal als een belemmering op weg naar werk aangemerkt, met name als het om alleenstaande moeders gaat.

Alleenstaande moeders menen vaak dat zij vanwege de zorg voor kinderen niet of alleen parttime kunnen werken. Als zij daarmee weinig verdienen, blijven ze deels afhankelijk van een bijstandsuitkering. Onderzoek laat echter zien dat deze situatie niet opgaat voor alle alleenstaande moeders, maar vooral voor degenen met een lage opleiding, weinig werkervaring en een langdurig onderbroken arbeidsverleden. Hoogopgeleide vrouwen kunnen het alleenstaand ouderschap veelal wel verenigen met een goedbetaalde baan en kunnen daarom ontsnappen uit de cirkel van armoede en bijstandsafhankelijkheid (Hooghiemstra & Knijn, 1997). In ieder geval is kinderopvang een eerste voorwaarde voor werkhervatting bij deze groep.

Leefsituatie

Het hebben van een partner kan een belemmerende factor bij reïntegratie zijn. Volgens Hoff & Jehoel-Gijsbers (2003, p. 131) ligt de kans op werkhervatting bij alleenstaande uitkeringsontvangers driemaal zo hoog als bij degenen met een partner.

Etniciteit

Allochtonen zijn sterk oververtegenwoordigd in de werkloosheidsstatistieken en verdienen daardoor aparte aandacht. Dat allochtonen vaker dan gemiddeld werkloos zijn en een uitkering ontvangen, hangt enerzijds samen met ongunstige achtergrondkenmerken van deze groep: veelal laagopgeleid, weinig werkervaring, veel alleenstaande moeders (bij bepaalde groepen), enzovoort. Anderzijds spelen ook factoren als discriminatie op de arbeidsmarkt, geringe motivatie, cultuurverschillen en communicatieproblemen tussen allochtone cliënten en uitvoeringsfunctionarissen een rol. Allochtonen voldoen vaak niet aan de door uitvoeringsfunctionarissen gehanteerde informele cliënttypologieën van de bereidwillige cliënt. Het gevolg van dit alles is dat de kans op succesvolle reïntegratie bij allochtonen kleiner is dan bij autochtone uitkeringsgerechtigden (Verburg & Veenman, 1992, p. 13; Dagevos, 2001). Ook hier zijn echter andere geluiden te horen. Hoff & Jehoel-Gijsbers (2003, p. 131) constateren dat de kans op werkhervatting bij allochtonen - indien

gecorrigeerd wordt voor andere achtergrondkenmerken - niet lager ligt dan bij autochtonen.

Voormalig zelfstandig ondernemerschap

Volgens Post & Bakker (2000, p. 40) hebben ook voormalig zelfstandigen een geringere kans op werkhervatting. Werkgevers zouden niet gebrand zijn om voormalig zelfstandig ondernemers als werknemer in dienst te nemen vanwege hun zelfstandige karakter. Daarbij zou uit het faillissement van het eigen bedrijf blijken dat zij onvoldoende zakelijk inzicht hebben.

3.2.2 Persoonlijke problemen en belemmeringen

Naast de genoemde persoonskenmerken worden in het bestaande onderzoek vooral allerlei problemen en belemmeringen genoemd als factoren die de kans op succesvolle reïntegratie belemmeren. Over welke problemen en belemmeringen het gaat, zijn de onderzoekers het in grote lijnen wel eens: fysieke problemen, psychosociale problemen, schulden en daaruit voortvloeiende juridische problemen, de zorg voor kinderen of andere zorgtaken, slechte beheersing van de Nederlandse taal en tenslotte meer specifieke belemmeringen zoals verslaving, dakloosheid en criminaliteit (vgl. Hospers et al., 1998; Post & Bakker, 2000; Hekelaar et al., 2001). Sommige van deze belemmeringen zijn hiervoor reeds als persoonskenmerk behandeld. Daarnaast wordt in sommige studies ingegaan op gebrekkige motivatie als belemmering voor werkhervatting. Gebrekkige motivatie bespreken wij in paragraaf 3.2.3 Perceptie, houding en gedrag. Hieronder bespreken wij enkele van de hierboven genoemde belemmeringen in het reïntegratieproces wat uitgebreider.

Fysieke problemen

Deze worden in de diverse studies het vaakst genoemd als reïntegratiebelemmerde factor. Dit geldt niet alleen voor WAO'ers, zoals men zou verwachten, maar ook voor WW'ers en bijstandcliënten. Volgens Post & Bakker (2000, p. 26) had maar liefst veertig procent van de door hen onderzochte groep bijstandcliënten te kampen met fysiek-medische problemen. Hospers et al. (1998, p. 17-19) laten zien dat op het moment van instroom blijvers in de bijstand wat betreft de mate waarin ze medische belemmeringen ondervinden nauwelijks verschillen van degenen die uitstromen. De auteurs laten tevens zien dat één op de vier cliënten tijdens hun verblijf in de bijstand medische problemen ontwikkelt. Dit gebeurt vooral bij de blijvers in de bijstand. Bij deze categorie is het aandeel cliënten met

medische belemmeringen tussen het moment van instroom en het meest recente heronderzoek meer dan verdubbeld en opgelopen tot veertig procent. Hoe deze toename van medische belemmeringen verklaard kan worden, wordt uit de studie niet duidelijk. Van Berkel et al. (1996) lieten in een longitudinale studie zien dat er een verband is tussen de subjectieve gezondheidsbeleving en de uitstroom uit de bijstand. Van de bijstandsontvangers die hun gezondheid als 'goed' kwalificeren, is na twee jaar een groter deel teruggekeerd naar betaalde arbeid dan van de bijstandsontvangers die hun gezondheid als 'slecht' omschrijven. Cuelenaere (1990) vond overigens in haar kwalitatieve onderzoek dat een slechte gezondheidsbeleving ook een stimulans voor arbeidsparticipatie kan zijn: sommige vrouwen verwachten dat zij zich door betaald werk juist beter gaan voelen.

Psychische problemen

Psychische belemmeringen komen op de tweede plaats op de lijst van reïntegratiebelemmerende factoren. Volgens Post & Bakker (2000, p. 26) heeft ruim een kwart van de onderzochte bijstandscliënten last van psychosociale problemen zoals depressiviteit, fobieën en persoonlijkheidsstoornissen. Behalve om personen met psychische of psychiatrische stoornissen gaat het bij deze groep ook om personen met 'minder hard aantoonbare psychische problemen' zoals een algemeen gevoel van onwelbevinden of in de war zijn. Dergelijke klachten ontstaan vaak door ingrijpende levensgebeurtenissen zoals een scheiding of het overlijden van een naaste. Volgens Hospers et al. (1998, p. 18-19) had ongeveer één op de vijf van de door hen onderzochte bijstandscliënten last van dergelijke psychische belemmeringen. Er doen zich daarbij geen verschillen voor tussen 'blijvers' en 'stromers'. Wel blijkt het aandeel bijstandcliënten met psychische klachten bij een langere uitkeringsduur snel te groeien: op het moment van instroom had nog maar één op de tien bijstandscliënten te kampen met psychische belemmeringen, bij het meest recente heronderzoek was dat (ruim) tweemaal zo veel. Vooral vrouwelijke bijstandscliënten en hoofden van eenoudergezinnen worden veelvuldig belemmerd door psychische klachten. In een Rotterdams onderzoek naar fase 4-cliënten wordt een categorie 'vermijders' van maatschappelijke participatie onderscheiden, die rond dertig procent van het totale fase 4-bestand uitmaakt. Het mijdingsgedrag van deze cliënten zou vooral het gevolg zijn van psychosociale problemen (angsten, persoonlijkheidsproblemen) (Hekelaar & Van Berkel, 2000).

Schulden

Schulden en daaruit voortvloeiende juridische problemen zijn een derde vaak genoemde belemmering voor reïntegratie. Volgens Post & Bakker (2000, p. 26) wordt één op de vijf van de door hen onderzochte groep bijstandsccliënten belemmerd door schulden. In het onderzoek van Hospers et al. (1998, p. 18-19) lag het aandeel bijstandsccliënten met schulden bij het meest recente heronderzoek op vierendertig procent (bij de stromers) tot zelfs negenendertig procent (bij de blijvers). Het aandeel cliënten met schulden was sinds het moment van instroom bijna verdubbeld. Dergelijke schulden ontstaan door een structurele onbalans tussen inkomsten en uitgaven, door eenmalige problemen (onverwachte inkomstensterugval, onjuiste inschatting van bepaalde uitgaven) of door structurele gedragsproblemen (het spreekwoordelijke 'gat in de hand', compensatiegedrag voor een structureel gebrek aan psychisch welbevinden, alcohol en/of drugsverslaving). Schulden en juridische problemen met schuldeisers kunnen de reïntegratie op diverse manieren belemmeren. Ten eerste kunnen uitkeringsgerechtigden de stap naar betaald werk of andere sociale activiteiten vaak niet maken zolang ze psychisch belemmerd worden door de schuldenproblematiek. Ten tweede kunnen schulden als armoedeval werken wanneer uitkeringsgerechtigden na werkhervatting hun schulden moeten afbetalen en er daardoor financieel weinig of niets op vooruitgaan. Een cruciale vraag is in hoeverre schulden per definitie een belemmering voor werkhervatting zijn. Gesuggereerd wordt dat werkhervatting voor mensen met meervoudige schulden te hoog gegrepen is. Voor deze groep zou eerst het schuldprobleem moeten worden opgelost. Verder laat Rotterdams onderzoek (Libregts & Moors, 1993) zien dat bijna de helft van de uitstromers pas na werkaanvaarding schulden krijgt. Door werk kan men opeens krediet krijgen en op afbetaling kopen. Ook de verminderde betalingsdiscipline is hier debet aan; huur en energierekening kunnen wel automatisch worden ingehouden op een uitkering, maar niet op loon.

Taalproblemen

Slechte beheersing van de Nederlandse taal vormt voor allochtonen een belemmering voor reïntegratie. Bijna de helft van de allochtone bijstandsmoeders uit het onderzoek van Hekelaar et al. (2001, p. 13) beschouwt de in hun ogen gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal als een belemmering. Ook Post & Bakker (2000, p. 35) geven weer dat bij voornamelijk eerste (maar ook tweede) generatie allochtonen taalbeheersing een belangrijke rol speelt. Ook de mondelinge uitdrukkingsvaardigheid laat nog wel eens te wensen over. Dit is voornamelijk het geval bij allochtonen die

de lagere school niet hebben afgemaakt, en niet of nauwelijks kunnen lezen en schrijven. Dit kan leiden tot functioneel analfabetisme (ook bij autochtonen) hetgeen, net als een slechte taalbeheersing, de mogelijkheden tot werkhervatting zeer negatief beïnvloedt.

Verslaving, criminaliteit en dakloosheid

Een verslaving kan een belemmering vormen voor het vinden van betaald werk, in de zin dat overmatig gebruik van alcohol, drugs of medicijnen het normaal functioneren onmogelijk maakt. Hetzelfde geldt voor crimineel gedrag en de vaak ongestructureerde levenshouding van veel daklozen. Aan de andere kant zijn werkgevers vaak niet bereid personeel met een dergelijke achtergrond aan te nemen. De vraag is ook hoe tijdens het reïntegratieproces met dergelijke problemen moet worden omgegaan en welk probleem het eerst moet worden aangepakt. Hierover bestaan verschillende zienswijzen. Volgens sommigen dienen problemen als dakloosheid en verslaving eerst te worden aangepakt alvorens een cliënt gereïntegreerd kan worden. Anderen wijzen erop dat het hebben van een (gesubsidieerde) baan behulpzaam kan zijn bij het oplossen van andere problemen, vooral omdat het een meer gestructureerd bestaan oplevert. Voor thuislozen heeft betaald werk het voordeel dat (anders dan bij een bijstandsuitkering) een vast adres hiervoor geen voorwaarde is. Wel bieden veel steden de mogelijkheid een zwerversuitkering aan te vragen, waarvoor een postadres bij een laagdrempelige hulpverleningsinstantie voldoende is.

3.2.3 Perceptie, houding en gedrag

In deze paragraaf memoreren we een aantal relevante onderzoeksresultaten over individuele factoren op het vlak van perceptie, houding en gedrag die van invloed zijn op de kans op reïntegratie. Het gaat hierbij om factoren als de wijze waarop uitkeringsgerechtigden hun problemen, belemmeringen én hun resterende kansen op de arbeidsmarkt percipiëren, het gedrag dat ze ontwikkelen op basis van deze percepties en meer algemeen de houding van cliënten ten opzichte van betaald werk versus het leven van een uitkering.

Perceptie

Probleemperceptie. Reeds in 1988 kwam de sociaal-psycholoog Schaufeli tot het inzicht dat er individuele verschillen zijn in de perceptie van en het omgaan met problemen en belemmeringen. Schaufeli (1988) onderzocht of langdurige werkloosheid tot psychische spanningen leidt. Zijn belangrijkste

bevinding was dat dit afhankelijk is van individuele verschillen in de perceptie van de situatie. Langdurige werkloosheid leidt vooral tot psychische spanningen en problemen bij personen die zichzelf als slachtoffer van de situatie zien, en menen dat ze geen enkele invloed op hun situatie hebben (externe locus of control). Bij langdurig werklozen die menen dat ze ondanks alles hun leven in eigen hand hebben (interne locus of control) leidt werkloosheid tot beduidend minder psychische problemen.

Waargenomen mogelijkheden tot reïntegratie. Hoff & Jehoel-Gijsbers (2003) laten zien dat naarmate uitkeringsgerechtigden zelf minder mogelijkheden tot reïntegratie zien, de kans op geslaagde reïntegratie ook daadwerkelijk afneemt. Uitkeringsgerechtigden die menen dat er veel banen voor hen beschikbaar zijn, hebben een grotere reïntegratiekans dan degenen die menen dat er 'toch geen werk is'. De kans dat WAO'ers of bijstandsontvangers die hun gezondheid als een groot probleem ervaren toch aan het werk gaan, is tien keer kleiner dan bij degenen die weinig of geen gezondheidsklachten zeggen te ondervinden. De auteurs waarschuwen wel dat deze verbanden moeilijk te interpreteren zijn. Het kan zijn dat de perceptie van de situatie, los van de feitelijke mogelijkheden van uitkeringsgerechtigden, een zelfstandig effect hebben op de reïntegratiekans. Het omgekeerde verband is echter ook mogelijk, wat wil zeggen dat de percepties van uitkeringsgerechtigden de feitelijke situatie goed weerspiegelen. Misschien schatten niet-gereïntegreerden hun eigen kansen op de arbeidsmarkt lager in omdat ze vaker bij sollicitaties zijn afgewezen. Tenslotte kan er sprake zijn van interveniërende variabelen: wellicht hebben personen met gezondheidsbelemmeringen minder kans op werkherleving, omdat ze minder op zoek gaan naar een baan (Hoff & Jehoel-Gijsbers, 2003, p. 134). Aangezien het onderzoek van Hoff en Jehoel-Gijsbers gebaseerd is op een enquête onder uitkeringsgerechtigden kunnen zij alleen laten zien hoe hun respondenten de situatie ervaren.

Armoedeval. Een belangrijke belemmering voor geslaagde reïntegratie is dat uitkeringsgerechtigden (al dan niet terecht) menen dat zij er door betaald werk financieel op achteruitgaan. Dit is de bekende problematiek van de armoedeval. De armoedeval ontstaat indien een uitkering plus aanvullende inkomensafhankelijke regelingen meer inkomen opleveren dan een betaalde baan. De armoedeval wordt des te groter als men door werkaanvaarding weinig extra inkomsten, maar wel nieuwe kosten krijgt (kleding, reiskosten, kinderopvang, enz.). Onderzoekers benadrukken overigens dat de

armoedeval zelden of nooit empirisch is vastgesteld. Mensen blijken bereid werk te aanvaarden, zelfs al gaan ze er financieel op achteruit. Daarbij is de uitkeringshoogte, althans bij de bijstand, afhankelijk van de huishoudsituatie. Alleenstaanden gaan er over het algemeen financieel op vooruit als ze (fulltime) gaan werken. Voor alleenstaande ouders en zeker voor alleenverdieners met een gezin ligt dat echter anders. Zo constateerden Hekelaar et al. (2001, p. 131) in een onderzoek onder bijstandsmoeders, dat het ontbreken van uitzicht op financiële verbetering bij deze categorie een grote belemmering is om aan de slag te gaan. Dit is waarschijnlijk een realistische inschatting van de situatie. Veel bijstandsmoeders zijn laaggeschoold en daarom aangewezen op laagbetaald werk. Als ze bovendien vanwege zorgtaken alleen parttime kunnen werken, is het vrij onwaarschijnlijk dat ze in hun baan meer gaan verdienen dan de hoogte van een bijstandsuitkering. Dan nog is het overigens de vraag of dit mensen belemmert om betaald werk te aanvaarden. Beschikbare statistieken tonen aan dat het aantal 'werkende armen' de laatste jaren sterk is gestegen, mede doordat veel alleenstaande moeders zijn gaan werken maar nog steeds een inkomen rond bijstandsniveau hebben (en soms een aanvullende bijstandsuitkering). Dit betekent ook dat gepercipieerde kosten niet per definitie een belemmering voor reïntegratie vormen. Mensen kunnen er om andere redenen voor kiezen aan het werk te gaan, zelfs als ze er financieel op achteruitgaan.

Houding

Motivatie. Post & Bakker (2000, p. 39) noemen naast diverse meer feitelijke belemmeringen ook motivatie als een zelfstandige belemmering voor succesvolle reïntegratie. Motivatie wordt volgens hen een belemmering wanneer een uitkeringsontvanger niet meer wil werken of solliciteren; dit is volgens de auteurs in zeven procent van de gevallen het geval. Gebrekkige motivatie kan verschillende achtergronden hebben. Het gaat deels om oudere werklozen die volgens de huidige regelingen geen sollicitatieplicht hebben, om personen die al zo vaak zijn afgewezen bij sollicitaties dat ze de moed verloren hebben, om alleenstaande ouders met kinderen thuis en om personen met dermate hoge schulden dat een betaalde baan geen financiële verbetering zou betekenen.

Ook blijkt uit onderzoek dat het rationele streven om sociaal te stijgen niet voor iedereen geldt. Engbersen en Staring (2000) geven in hun empirisch onderzoek naar neveninkomsten aan dat niet alleen sprake is van een rationele keuze tussen het blijven in een uitkering en het aanvaarden van een

baan. Zij spreken van een morele economie van lage inkomensgroepen. Hierbij gaat het niet zo zeer om vooruitkomen, maar om de handhaving van de zekerheden die men in de loop der jaren heeft ontwikkeld (Engbersen en Staring, 2000, p. 99).

Hekelaar et al (2001, p. 91) onderzochten welke factoren van belang zijn voor de herintrede van bijstandsmoeders: "de belangrijkste drijfveren van de bijstandsmoeders zijn de behoefte om meer mensen te ontmoeten, het goede voorbeeld te kunnen geven aan de kinderen, en meer autonomie te bereiken. Het financiële motief komt op de vierde plaats. Betaalde arbeid heeft voor de bijstandsmoeders het minste betekenis als voertuig voor het verwerven van maatschappelijk aanzien, of als vorm van zinvolle tijdsbesteding" (ibid.). Reïntegratiefunctionarissen kunnen de motivatie voor betaald werk vergroten door op deze bijkomende voordelen van een baan te wijzen. Ook al gaat men er (op korte termijn) niet op vooruit, een baan betekent dat men andere mensen ontmoet, meer structuur en inhoud geeft aan het eigen leven, loskomt van de vaak als vernederend ervaren sociale dienst, enzovoort.

Vertrouwen in de instanties. Volgens Hekelaar et al. (2001, p. 33) heeft een 'ruime meerderheid' van de door hen onderzochte langdurige bijstandsontvangers weinig fiducia in de ondersteuning van instanties zoals het Arbeidsbureau (nu CWI) en de Sociale Dienst: "Dit is enerzijds gebaseerd op ervaringen in het verleden waarbij de instanties nauwelijks een rol speelden of zelfs belemmerend werkten bij het zoeken naar de gewenste (betaalde of onbetaalde) baan, anderzijds op een gebrek aan kennis over (hedendaagse) ondersteuningsmogelijkheden." Ook Hospers et al. (1998) constateren dat vooral oudere en langdurige bijstandcliënten negatieve ervaringen met instanties zoals het arbeidsbureau en de sociale dienst hebben. Oudere en langdurige werklozen zijn minder kansrijk en dat wordt hun kennelijk bij de betreffende diensten ook duidelijk gemaakt: "In elk geval kan uit de opmerkingen over de diensten niet worden afgeleid dat de gewenning aan de bijstandssituatie wordt doorbroken voor ouderen. Men laat het zo en dan is de cliënt ofwel blij omdat hij of zij niet verder wordt lastiggevallen, ofwel teleurgesteld omdat er weinig wordt gedaan. (...) Men hoeft hier echter niet in te berusten. De gewenning kan worden doorbroken door een consistente, heldere en actief makende begeleiding. Het is van het grootste belang dat met zo'n begeleiding niet te lang wordt gewacht. Uit de interviews komt naar voren dat, waar een heldere en consistente begeleiding heeft ontbroken of pas zeer laat in de bijstandssituatie is geëntameerd, gewenning aan de bijstand slechts met zeer veel moeite kan worden

omgebogen naar meer actieve deelname" (Hospers et al., 1998, p. 64).

Zowel Hospers et al. als Hekelaar et al. constateren overigens, dat langdurige werklozen wel positief oordelen over de ondersteuning door (particuliere) uitzendbureaus.

In het verlengde hiervan wijst Engbersen (1990) op een fatalistische cultuur van bijstandsverlening. Verschillende elementen liggen ten grondslag aan de fatalistische cultuur van bijstandsverlening (Engbersen 1990, p. 183 e.v.), namelijk contactambtenaren die lang werkzaam zijn bij de sociale dienst, gepaard gaande met een toestroom aan cliënten en een continue verandering van regelgeving. Door deze elementen nemen contactambtenaren een houding aan die als fatalistisch zou kunnen worden geclassificeerd. Deze houding heeft een inkrimping van het collegiaal netwerk tot gevolg en een reductie van de ambtelijke autonomie. Dit heeft zijn neerslag op de wijze waarop cliënten worden behandeld. De cliënt kan een corresponderende fatalistische houding aannemen, die de reïntegratie kan belemmeren. Engbersen (1990, p. 185-187) noemt vier kenmerken van de fatalistische cultuur van bijstandsverlening. In de eerste plaats een strikte handhaving van de regels. Weinig ruimte wordt opengelaten om de regels te interpreteren. Bepaalde mogelijkheden worden de cliënt niet geboden omdat dit niet binnen de bestaande regelgeving past. In de tweede plaats ontstaat een zeker mate van favoritisme; bepaalde cliënten krijgen meer aandacht dan andere. De inperking van de aandacht voor minder waardevolle cliënten gaat ten koste van de reïntegratiekansen van deze cliënten. Ritualistische controle is het derde kenmerk. Hierbij wordt een selectieve controle zo veel mogelijk vermeden, omdat men geen vertrouwen meer heeft in het verwerven van een realistisch inzicht in de leefsituatie van cliënten. Mogelijkheden, de potenties die een cliënt heeft, tot reïntegratie blijven braak liggen. In de vierde plaats kunnen contactambtenaren de verantwoordelijkheid voor het succes van reïntegratie afschuiven op de cliënten: "Door de verantwoordelijkheid toe te schrijven aan individuele gebreken distantieert men zich van de praktijken van cliënten, reduceert men de werkdruk en relativeert men de eigen verantwoordelijkheid voor de hulpverlening aan cliënten" (Engbersen 1990, p.187). Hierdoor kan de cliënt zich *verloren* voelen en zich aangetast voelen in zijn eigenwaarde. Als de contactambtenaar geen vertrouwen in de cliënt heeft, zal de cliënt minder vertrouwen hebben in zijn eigen succes.

Bezwaren tegen gesubsidieerde arbeid. De beeldvorming rond betaalde arbeid is belangrijk. Zo kan negatieve beeldvorming belemmerend werken.

Hekelaar en Van Berkel (2000, p. 28) vonden dat rond twintig procent van de door hen onderzochte bijstandsgerechtigden bezwaar heeft tegen gesubsidieerde arbeid, omdat het in hun ogen te weinig status, inhoud of niveau heeft, of te weinig verdient. Veel respondenten associëren gesubsidieerde arbeid met toezicht houden en zijn bang voor onbeschoft en soms gewelddadig gedrag van mensen.

Zorgethos. Net als een zwak arbeidsethos kan ook een sterk ontwikkeld 'zorgethos' belemmerend werken op de kans op werkhervatting. Een sterk zorgethos betekent dat mensen (vooral vrouwen met kinderen) primair een taak voor zichzelf in het huishouden en de opvoeding zien weggelegd. Dit komt vooral voor bij alleenstaande moeders, die alleen verantwoordelijk zijn voor de kinderopvoeding en vaak te maken hebben met opvoedingsstress (Hekelaar et al., 2001, p. 151). Hekelaar et al. (2001, p. 115) geven aan dat ruim een derde van de onderzochte bijstandsmoeders weinig voelt voor kinderopvang of buitenschoolse opvang en bijna eenderde liever thuisblijft dan de kinderen door derden te laten opvangen. Ondanks dat opvang beschikbaar is, geven zij er toch de voorkeur aan om zelf voor de kinderen te blijven zorgen. Veel bijstandsvrouwen hebben een traditioneel rollenpatroon, zien zichzelf niet als werknemer, ook niet in de toekomst, en ervaren allerlei belemmeringen die dat objectief bezien niet hoeven te zijn (Van Andel & Bommeljé, 1996, p. 104).

Gedragsreacties. Het is een bekend gegeven uit sociologisch onderzoek onder langdurige werklozen en bijstandsontvangers dat mensen op verschillende manieren op deze situatie reageren. Sommige langdurige uitkeringsontvangers blijven desondanks actief en op zoek naar betaald werk, anderen passen zich aan de bestaande situatie aan en verliezen gaandeweg de hoop op terugkeer naar betaalde arbeid. Uitkeringsgerechtigden die zich aanpassen aan de situatie van uitkeringsafhankelijkheid ontwikkelen veelal strategieën om de situatie zowel materieel als mentaal dragelijk te houden. Het eerste kan door alternatieve bestaansstrategieën te ontwikkelen, het laatste door pijnlijke confrontaties met de wereld van betaald werk te vermijden (bijvoorbeeld door niet meer actief naar werk te zoeken en te solliciteren (vgl. Kroft et al., 1989; Engbersen, 1990). Ook Hospers et al. (1998, p. 35-48) onderscheiden vier verschillende gedragsreacties van blijvers in de bijstand, te weten 1) een berustende, passief-makende reactie als gevolg van negatieve ervaringen met zowel pogingen tot het vinden van werk als met bemiddelende instanties, 2) een isolerende terugtrek-reactie

van bijstandsgerechtigden die zich volledig hebben verzoend met het uitkeringsbestaan, 3) deelname aan vrijwilligerswerk en 4) actieve blijvers die er alles aan doen om een baan te vinden. Volgens de onderzoekers biedt de tweede reactie het minste uitzicht op werkherhvatting. Hetzelfde geldt in mindere mate ook voor de eerste reactie. Deelname aan vrijwilligerswerk kan, maar hoeft niet bestendig te werken. Actief naar werk blijven zoeken biedt uiteraard de meeste kans op feitelijke werkherhvatting. Volgens de onderzoekers hebben deze verschillende gedragsreacties van uitkeringsgerechtigden een zelfstandig effect op de kansen op werkherhvatting, dat wil zeggen los van persoonskenmerken en eventuele belemmeringen van de betrokkenen.

Gedrag

Deelname aan vrijwilligerswerk. Vrijwilligerswerk wordt soms genoemd als belemmering voor de stap naar betaald werk, omdat het de afstand tot de arbeidsmarkt zou vergroten. Zo blijkt uit onderzoek van Van der Aa (1998) dat vrijwilligerswerk in een aantal gevallen leidt tot een kritischere houding ten opzichte van betaald werk. Men gaat hogere eisen stellen aan de inhoud en de werkcontext van betaald werk (zie ook Hekelaar et al., 2001, p. 19). Ook volgens Hospers et al. (1998) werkt vrijwilligerswerk onder bepaalde omstandigheden belemmerend voor werkherhvatting. Of dit zo is, is volgens hen mede afhankelijk van de beleving van de betrokkene. Sommigen zien vrijwilligerswerk als een opstapje naar (nieuw) betaald werk, voor anderen is het een uitvlucht en een alternatief voor een betaalde baan geworden: "Naarmate men er in slaagt een 'vaste plek' te vinden binnen vrijwilligersorganisaties, vindt er ook een geruststelling plaats. (...) De uitkering die men ontvangt wordt dan als een 'terechte' beloning gezien van het vrijwilligerswerk. Maar deze zienswijze verhindert tegelijk een actieve terugkeer" (Hospers et al., 1998, p. 44).

Werken naast de uitkering. De oude bijstandswet bood uitkeringsgerechtigden de mogelijkheid om naast de uitkering bij te verdienen (de zogenaamde vrijlatingsregeling). Daarnaast kan er ook sprake zijn van zwartwerken, dat wil zeggen dat de uitkeringsgerechtigden over ongeoorloofde neveninkomsten beschikken. Zwartwerken geldt vaak als belemmering voor werkherhvatting, omdat het bijstandsinkomen aangevuld met neveninkomsten vaak hoger ligt dan het bedrag dat men met legaal werk kan verdienen (Van Andel & Bommeljé, 1996, p. 68). Tegelijkertijd blijkt uit diverse studies dat werken naast de uitkering (legaal of illegaal) de kans

op uitstroom vergroot (Van Andel & Bommeljé, 1996, p. 78; Hekelaar et al., 2001, p. 32; Hospers et al., 1998). Door naast de uitkering te werken, blijven uitkeringsgerechtigden actief en georiënteerd op de arbeidsmarkt. Daarnaast kunnen de via dergelijk werk opgedane informele contacten tot voordeel strekken. Hospers et al. (1998, p. 82) bevelen daarom aan werken naast de uitkering te stimuleren: "Waar een actieve houding en instelling wordt aangetroffen bij bijstandsgerechtigden, moet er alles aan gedaan worden om deze actieve houding te bewaren en te benutten in plaats van een langere periode van niets doen toe te laten. Men zou meer moeten toestaan dat personen met een halve baan ook nog half in de bijstand kunnen blijven als een vorm van overgang van bijstand naar werk."

Overlevingsstrategieën. Henk Meert (2000) vroeg zich af of zogenaamde overlevingsstrategieën (zwartwerken en dergelijke) leiden tot sociale integratie of uitsluiting. Zijn kleinschalig kwalitatief onderzoek toont aan dat Turken in Brussel te maken hebben met sterke marginalisering vanwege economische herstructurering, maar dat deze marginalisering leidt tot lokaal ondernemerschap. Eén van zijn conclusies luidt dat "given the widespread poverty among members of social networks, opportunities of the poor households of Houwert to swap goods or services with a clear surplus value, enabling upward social mobility, are rare" (Meert, 2000, p. 333). Hij geeft ook aan dat ongeveer een kwart van de overlevingsstrategieën 'have a paracritical, excluding character' (ibid.). Meert onderscheidt drie soorten overlevingsstrategieën die een marginaliserend effect kunnen hebben: werken in de informele economie, fraude en paraciterende strategieën. Bovenstaande houdt in dat huishoudens strategieën kunnen ontwikkelen (gedrag) die op het eerste gezicht een positieve functie hebben (vooruitkomen), maar op de lange termijn de kansen op de arbeidsmarkt doen verminderen.

Deelname activiteiten. Hospers et al. (1998) constateren dat blijvers in de bijstand op het moment van instroom op zich niet meer of andere problemen en belemmeringen ondervinden dan degenen die er na verloop van tijd wel in slagen uit te stromen. Het belangrijkste verschil tussen beide groepen ligt volgens de onderzoekers in de deelname aan 'uitstroomgerichte activiteiten': "Stromers nemen vaker deel aan een scholingstraject, aan individuele trajectbegeleiding, laten zich vaker inschrijven bij een uitzendbureau en ontplooiën vaker overige uitstroombevorderende activiteiten. Ook op andere activiteiten zien we significante verschillen tussen blijvers en stromers:

stromers verrichten vaker betaald werk, doen vaker vrijwilligerswerk en hebben vaker gesolliciteerd" (Hospers et al., 1998, p. 78). Uit een multivariate analyse blijkt dat activiteiten als deelname aan vrijwilligerswerk, solliciteren en het volgen van scholing een zelfstandige en positieve invloed hebben op de kans op uitstroom, dus los van de (eventuele) aanwezigheid van medische en sociale belemmeringen (Hospers et al., 1998, p. 79). Hoff en Jehoel-Gijsbers (2003) wijzen op het belang van actief zoekgedrag. Volgens Hoff & Jehoel-Gijsbers (2003, p. 150) is de kans op werkhervatting bij bijstandsgerechtigden die actief naar een baan zoeken maar liefst negentig procent hoger dan bij niet-zoekenden. Bij WW'ers en WAO'ers zijn deze verschillen minder extreem, maar ook bij deze twee groepen ligt de kans op werkhervatting bij actieve zoekers rond tienmaal zo hoog als bij degenen die geen zoekactiviteiten ontplooiën. Deze verschillen worden deels bepaald door achterliggende factoren en belemmeringen. Uitkeringsgerechtigden die ouder zijn, langer een uitkering hebben, gezondheidsbelemmeringen ervaren en (mede daardoor) geen sollicitatieplicht hebben, vertonen minder zoekgedrag en hebben dus een geringere kans op werkhervatting dan andere uitkeringsgerechtigden. Uit de berekeningen van Hoff & Jehoel-Gijsbers blijkt echter ook, dat verschillen in het zoekgedrag van uitkeringsgerechtigden - los van de feitelijke situatie waarin zij verkeren - van invloed zijn op de kans op werkhervatting. Dit geldt vooral voor WW'ers, maar in mindere mate ook voor WAO'ers en bijstandsontvangers.

3.2.4 Sociale context: netwerk en groeps cultuur

Een laatste factor die mede bepalend is voor de wijze waarop werklozen en bijstandsgerechtigden hun situatie ervaren en ermee omgaan, is de sociale context waarin zij verkeren. Te denken valt hierbij aan familie, de vriendenkring, buurtgenoten en de etnische gemeenschap, maar ook aan professionele hulpverlening. Algemeen gesteld kan de sociale context van uitkeringsgerechtigden zowel een belemmerende als een stimulerende factor in het reïntegratieproces zijn. Dit is afhankelijk van het type mensen waarmee de betrokkenen contacten onderhouden, de opvattingen over werk en werkloosheid van deze personen, maar ook de mate waarin het sociaal netwerk een bron van informatie en steun is voor het verkrijgen van werk. De bestaande ideeën over de rol die de sociale context van bijstandsgerechtigden speelt bij de manier waarop zij met de situatie van werkloosheid omgaan wordt door ons op drie manieren ingedeeld. In de eerste plaats de rol die cultuur speelt, in de tweede plaats de centrale positie

die buurten innemen in de discussie rond werkloosheid en in de derde plaats de netwerken, en het aanverwante sociaal kapitaal, die een effect kunnen hebben op de aanvaarding van werk. Hoewel we in de navolgende bespreking een onderscheid aanbrengeen tussen deze dimensies, zijn we ons ervan bewust dat een sterke overlap bestaat tussen deze ideeën, en dat de ideeën rond cultuur, netwerk en buurt geen *uitsluitende, maar aanvullende* categorieën zijn. Immers, de verschillende theorieën opereren op een verschillend analyseniveau, te weten normen en waarden (cultuur), concrete personen in de omgeving (netwerk) en de plaats van het netwerk (de buurt). Eerst bespreken we het begrip '(armoede)cultuur', vervolgens de sociale netwerken en sociaal kapitaal, en tot slot gaan we in op de rol van buurten.

Armoedecultuur

Het concept 'armoedecultuur' is in de jaren '60 van de vorige eeuw ontwikkeld door Oscar Lewis in een studie over armoede in Mexicaanse steden. Lewis omschrijft de armoedecultuur als een specifieke subcultuur die arme mensen ontwikkelen als reactie op, en tegelijkertijd aanpassing aan, hun marginale positie in de samenleving. Als gevolg van de langdurige financiële onzekerheid en slechte arbeidsmarktpositie ontwikkelen arme mensen volgens Lewis een arbeidsoriëntatie en bestedingspatroon die grondig afwijken van die van andere burgers. Centraal in deze armoedecultuur is een sterke gerichtheid op het heden en een geringe oriëntatie op de toekomst en op investeringen die een toekomstige positieverbetering wellicht mogelijk maken. Met andere woorden, men leeft bij de dag en ontwikkelt bestaansstrategieën die het directe overleven mogelijk maken. Het effect van deze gedragspatronen is echter, aldus Lewis, dat men ook op langere termijn niet uit armoede kan ontsnappen. Armoede krijgt zo een zichzelf versterkend effect, dat generaties lang kan voortduren (Lewis, 1965; vgl. Sansone, 1992, p. 4-5).

Deze culturele verklaring voor armoede was vooral in de Verenigde Staten van grote invloed op het debat over de zogenaamde 'onderklasse'.

Kenmerkend voor de onderklasse (de stedelijke armen, veelal behorend tot de Afro-Amerikaanse groep: de 'ghetto-poor') is niet alleen de marginale sociaal-economische positie, maar ook hun (vermeende) afwijkende gedrag. Critici van deze culturele benadering van armoede menen echter, dat in deze theorie de armen zelf verantwoordelijk worden gesteld voor hun precaire sociale positie. In meer liberale versies van deze culturele benadering wordt benadrukt, dat het afwijkende gedrag van de stedelijke armen (informele overlevingsstrategieën, betrokkenheid bij criminaliteit, geweld, enz.) niet de

oorzaak is van armoede, maar een begrijpelijke aanpassing van mensen aan hun precaire sociale positie (vgl. Wilson, 1987; Wilson, 1996). Het onbedoelde effect van deze culturele aanpassing is echter de bestendinging van de situatie van armoede en baanloosheid. In Nederland is weinig onderzoek verricht naar de armoedecultuur. Het onderzoek dat gedaan is wijst op de volgende belemmerende factoren.

Normalisering van werkloosheid. Onderzoek van Sansone (1992) laat zien dat ook in Nederland binnen bepaalde etnische groepen, in dit geval Surinaamse jongeren, afwijkende waarden en normen met betrekking tot arbeid en uitkeringsafhankelijkheid kunnen ontstaan. Sansone schetst hoe in de jaren '80 van de vorige eeuw, in een periode van massale werkloosheid, het leven van een uitkering min of meer het normale patroon is geworden onder Surinaamse jongeren: "Voor hen is de uitkering de enige inkomensbron en is werkloos-zijn de normale situatie waar zij af en toe van afwijken: omdat zij een (uitzend)baan hebben of voor een tijdje bijverdienen. In hun kring heeft 'iedereen' een uitkering" (Sansone, 1992, p. 59). Volgens Sansone moet in deze kringen niet zozeer de werkloze, maar degene die wel werkt zich verantwoordelijk voor zijn of haar 'afwijkende gedrag'. Het effect is dat werkende Surinamers zich afzetten tegen en zich uiteindelijk afzonderen van hun landgenoten die niet werken. Opmerkelijk is echter ook, dat Sansone begin jaren '90 van de vorige eeuw al opmerkt dat dit opgaan in een werkloosheidscultuur geen onomkeerbaar proces is. Sinds het economisch weer wat beter gaat, constateert hij bij zijn Surinaamse respondenten weer een sterkere oriëntatie op betaalde arbeid. Tien jaar later kunnen we constateren dat - zeker bij Surinaamse vrouwen, maar in mindere mate ook bij Surinaamse mannen - de arbeidsparticipatie behoorlijk is toegenomen.

Afkeurende reacties uit de omgeving. Op soortgelijke wijze vonden Hekelaar et al. (2001, p. 117) dat ongeveer één op de vijf van de door hen onderzochte vrouwelijke bijstandsccliënten melding maakt van afkeurende reacties vanuit hun omgeving op het feit dat zij naar betaald werk streven. Volgens hun omgeving dienen de vrouwen het primaat te leggen bij de zorg voor de kinderen. Dergelijke normatieve uitspraken van de omgeving kunnen een dwingende invloed uitoefenen op de bijstandsmoeders en dus een belemmering zijn om de arbeidsmarkt te betreden.

Sociale netwerken en sociaal kapitaal

Een tweede relevante theorie als het gaat om de belemmerende of stimulerende invloed van de sociale context waarin mensen verkeren op de reïntegratiekansen betreft theorieën over sociale netwerken en sociaal kapitaal. Het is een bekend sociologisch gegeven dat mensen hun informele contacten en sociale netwerken instrumenteel kunnen inzetten om bepaalde doelen te bereiken. Mensen krijgen informatie (bijv. over een baan) van vrienden en familie, proberen iets via anderen te regelen of krijgen op andere manieren praktische of emotionele steun van derden. Sociologen spreken in deze van sociaal kapitaal: "Social capital is the sum of the resources, actual or virtual, that accrue to an individual or a group by virtue of possessing a durable network of more or less institutionalised relationships of mutual acquaintance and recognition" (Bourdieu & Wacquant, 1992, p. 119). Vanuit de theorie van sociaal kapitaal komt het verband tussen de sociale context van bijstandsgerechtigden en hun reïntegratiekansen in een iets ander licht te staan dan hiervoor bij de 'culture of poverty'-theorie. Daar ging het vooral om de belemmerende werking van sociale netwerken op arbeidsreïntegratie; hier wordt benadrukt dat sociale netwerken ook een positieve invloed op de reïntegratiekansen kunnen hebben. Of dit zo is, is echter mede afhankelijk van het soort mensen dat tot het netwerk behoort en de sociale steun die men via deze personen kan mobiliseren. Sociologisch onderzoek laat bijvoorbeeld zien dat sociale contacten een belangrijk informeel kanaal kunnen zijn om aan een baan te komen. Echter, indien men een hecht sociaal netwerk heeft met sterke sociale bindingen (bijv. binnen de familie, buurt of eigen etnische gemeenschap) is de kans om via deze personen aan een baan te komen, niet erg groot. De kans om via informele contacten aan een baan te komen is veel groter indien men meer oppervlakkig contact heeft met heel veel personen die op allerlei maatschappelijke posities zitten en vanuit die posities informatie over baanmogelijkheden kunnen doorgeven. In dit verband wordt gesproken over de 'strength of weak ties' (Granovetter, 1973). Van een hecht sociaal netwerk met intensieve sociale contacten ('strong ties') kan dus een belemmerende werking op arbeidsreïntegratie uitgaan. Dit is met name het geval indien veel leden van het netwerk werkloos zijn en het leven van een uitkering binnen deze groep als vanzelfsprekend wordt ervaren. Tenslotte laat onderzoek zien dat de samenstelling van het netwerk geen vaststaand gegeven is, en dat mensen het soort contacten dat ze hebben aanpassen aan de eigen situatie. Dit laatste kwam naar voren uit een studie over langdurige werkloosheid (Tazelaar & Springers, 1984). Uitgangspunt van deze studie was de onderkenning dat het voor langdurig

werklozen vaak moeilijk is om intensief contact te blijven houden met mensen die zelf wel betaald werk hebben, omdat ze in dit contact voortdurend geconfronteerd worden met het eigen falen. De onderzoekers menen dat werklozen deze mentale pijn in principe op twee manieren kunnen verminderen: door hun feitelijke situatie te veranderen (dat wil zeggen door te gaan werken) óf door hun sociaal netwerk te veranderen. Tazelaar en Springers constateren dat langdurig werklozen dit laatste doen. Ze verbreken het contact met werkenden en hebben alleen nog maar contact met andere werklozen. Het effect is echter dat werklozen hierdoor tevens afgesneden raken van het soort sociale netwerken ('weak ties') dat toegang tot een baan kan opleveren.

Binnen de netwerktheorieën maken we een onderscheid tussen twee dimensies. Enerzijds hebben verschillende auteurs gewezen op de informele steun die verkregen kan worden via het sociaal netwerk. Anderzijds houden veel sociologen zich bezig met de vraag of de inbedding in een sociaal netwerk de sociaal economische integratie in de weg kan staan. Hierbij kan een netwerk de structurele integratie (arbeid) belemmeren omdat de leden van dit netwerk, doorgaans allochtonen, sterk gericht zijn op de eigen groepering. In het navolgende worden Nederlandse bevindingen beschreven op dit onderzoeksterrein.

Netwerken als bron van ondersteuning. Volgens de theorie van sociaal kapitaal zouden informele sociale netwerken een alternatief kanaal kunnen vormen dat mensen informatie geeft over en toegang tot een baan. Beschikbaar onderzoek laat zien dat inderdaad nogal wat banen via informele kanalen vergeven worden, al komt dit in Nederland veel minder vaak voor dan in de Verenigde Staten. De vraag is echter of ook werklozen en andere uitkeringsgerechtigden hiervan kunnen profiteren. Het ligt immers voor de hand, dat de meeste banen onderling worden doorgegeven binnen de kring van mensen die al werken. Zo constateren Hekelaar et al. (2001, p. 131) dat de rol van sociale netwerken als hulpbron voor alleenstaande moeders veelal bescheiden is. De mate waarin men sociale steun uit het netwerk ontvangt, heeft weinig invloed op het arbeidsperspectief en het zoekgedrag van vrouwen. Ook blijkt er weinig verschil qua samenstelling en omvang van het sociale netwerk tussen bijstandsmoeders en uitgestroomde moeders. Daarbij bestaan verschillen tussen etnische groepen. Met name Antillianen en Surinamers hebben vaker een stimulerend sociaal netwerk en krijgen vaker ondersteuning bij de zorg voor de kinderen (ibid.).

Dagevos en Veenman (1996, p. 99) geven aan dat sociaal kapitaal zowel direct bijdraagt aan het vinden van een baan (via-via een baan weten te bemachtigen) als wel dat het sociaal netwerk als informatienetwerk kan fungeren om kennis te nemen van opleidingstrajecten of banenpools. Zij geven ook duidelijk aan dat allochtonen te maken hebben met differentiële kansen. Zij zijn vaak aangewezen op de irreguliere arbeidsmarkt waardoor zij weinig werkervaring opdoen voor de reguliere arbeidsmarkt.

Onderzoek van Ypeij et al. (1999) laat zien dat de invloed van de omgeving in hoge mate wordt bepaald door het sociaal netwerk waarin mensen zijn ingebed. Het onderzoek onder tachtig arme huishoudens in Amsterdam-Noord toont aan dat eenderde van de respondenten op de één of andere manier informele sociale steun ontvangt. Bij een kwart van de respondenten is sprake van zeer substantiële steun. Deze onderzoeksresultaten kunnen op twee manieren worden geïnterpreteerd. In de eerste plaats, en dat is ook de conclusie van de onderzoekers, is weinig sprake van isolatie van arme huishoudens. In de tweede plaats, en dat wordt niet gesuggereerd door de auteurs, bestaat de kans dat het overleven van arme huishoudens door de ontvangst van informele steun uit hun netwerk, dezelfde mensen weerhoudt een formele baan te bemachtigen. De noodzaak om een baan te aanvaarden zou dus minder kunnen zijn.

Netwerk als belemmering voor structurele integratie. Een te sterke gerichtheid op de eigen etniciteit zou een remmende werking kunnen hebben op maatschappelijke participatie en baanvindkansen. Volgens Vermeulen en Penninx (1994) zijn Joden, Chinezen, Portugezen en Grieken groeperingen die als voorbeeld dienen voor een gerichtheid op de eigen groepering zonder dat dit leidt tot maatschappelijke achterstand. Bij de ene groepering pakt de sterke gerichtheid op de eigen groepering goed uit voor de structurele integratie, bij andere groeperingen minder. Oriëntatie op de Nederlandse instituties en het naar verhouding veelvuldige contact tussen autochtonen en Creoolse jongeren, in het bijzonder Creoolse meisjes, resulteren in het algemeen niet tot positieverbetering (Sansone, 1992). Sansone wijst er echter wel op dat de door hem onderzochte Creoolse jongeren vooral contacten onderhouden met autochtonen die afkomstig zijn uit lagere sociale strata. Volgens Sansone leidt de culturele aanpassing (aan de Nederlandse cultuur) tot marginalisering, juist omdat het sociaal netwerk hen ziet als te vernederlandst. Positieverbetering moet los worden gezien van culturele aanpassing, aldus Sansone. Böcker (1994) geeft aan dat voor de Turkse groepering sociale netwerken vanaf het begin van de migratie van belang zijn

geweest voor referenties en informatie. Zulke netwerken zijn met name effectief voor degenen die op zoek zijn naar laaggeschoold werk. "Wie wilde opklimmen op de sociale ladder, werd soms meer gehinderd dan geholpen. De sociale contacten van Turkse migranten beperken zich immers – meer dan in de meeste andere migrantengroepen het geval is – tot de eigen kring, waar nauwelijks personen aanwezig zijn die toegang hebben tot de hogere echelons van de Nederlandse samenleving" (Böcker, 1994, p. 175). In het proefschrift van Rettab (1995) wordt onder meer onderzocht in hoeverre de kans op werk voor Marokkaanse mannen wordt beïnvloed door de mate waarin in de vrije tijd contacten worden onderhouden met autochtonen. Voor degenen die in de vrije tijd vaker met autochtonen omgaan, blijken de kansen op werk significant groter te zijn dan voor hen die vooral omgaan met de leden van de eigen groepering. Deze uitkomst is niet vertroebeld door de causaliteitsvraag (leiden contacten tot banen of banen tot contacten), omdat het merendeel van de onderzochte Marokkanen-met-werk te maken heeft met uitsluitend allochtone collega's. Rettabs conclusie in de richting van de Marokkaanse groepering is stevig: "The overwhelming majority of Moroccan immigrants seem to belong to closed oriented groups and bear the consequences, but those who have adopted new behavioral patterns, in terms of diversified social contacts, job search and occupations, show higher employment probabilities" (1995, p. 111). En Marokkaanse jongeren, aldus Werdmölder (1990), marginaliseren, ondanks (of misschien beter: dankzij) de aanwezigheid van autochtone jongeren, die evenmin waarden uitdragen die participatie in het onderwijssysteem en de reguliere arbeidsmarkt bevorderen. Van belang is met andere woorden wie tot de netwerken behoren, welke oriëntaties hierdoor worden overgedragen en over welke hulpbronnen wordt beschikt. Het gaat niet om de frequentie van het contact met de blanken, maar om de kwaliteit en met welke 'blanken' men omgaat. Veenman en Martens (1991) stellen voor Molukse jongeren vast dat de werkloosheid het laagst is bij hen die het vaakst en het meest intensief contact hebben met autochtonen. Voorts is er een samenhang tussen het al dan niet gemengd gehuwd zijn en de kans op werkloosheid. Voor mannen blijkt de relatie tussen contacten met autochtonen en formele participatie sterker te zijn dan voor vrouwen. Veenman en Martens verklaren dit uit het feit dat Molukse mannen meer dan Molukse vrouwen contact hebben met de eigen groepering. Onderhouden ze vooral contacten met autochtonen, dan betekent dit meer dan bij vrouwen het verbreken van de contacten met de eigen groepering, zo redeneren de auteurs.

Buurten

In veel studies wordt verondersteld dat een buurt invloed heeft op de sociale mobiliteit van de bewoners. Echter, een buurt heeft nauwelijks invloed op de bewoners, het zijn de bewoners zelf die invloed op elkaar uitoefenen. Zodoende kan de buurtdiscussie net zo goed passen binnen de discussie rond sociale netwerken en sociaal kapitaal. Bijvoorbeeld het onderstaande punt over de 'wijkbijstandscultuur' bevindt zich op het snijvlak van *cultuur* en *buurt*. Toch zijn er ook Nederlandse onderzoekers die de buurt op hun eigen wijze hebben geoperationaliseerd.

Buurteffect. De discussie rond het 'buurteffect' is gecentreerd rond de vraag of de sociaal-economische huishoudsamenstelling van een buurt van invloed is op de sociale mobiliteit van inwoners van diezelfde buurt. Deze vraag hebben Musterd et al. (2003) proberen te beantwoorden in hun longitudinale onderzoek. De kans dat een uitkeringsafhankelijk huishouden beïnvloed wordt door soortgelijke huishoudens in de directe omgeving is zeer gering. Sociaal stijgen hangt nauwelijks samen met de huishoudcompositie van de buurt. Musterd en de zijnen duiden aan dat de uitkeringsafhankelijke startpositie van meer invloed zou kunnen zijn dan de buurt. De invloed van het opleidingsniveau hebben zij niet meegenomen in hun analyses. Het wonen in een uitkeringsbuurt behoeft nauwelijks een belemmering te zijn, aldus Musterd et al.

Ruimtelijke segregatie. Van der Laan Bouma – Doff (2004) toont in haar lopend onderzoek aan dat ruimtelijke segregatie een sterke samenhang vertoont met de mate waarin allochtonen contact hebben met autochtonen, ook indien rekening is gehouden met individuele kenmerken van de bewoners. Of contacten met autochtonen leiden tot sociale mobiliteit is nog niet onderzocht. Echter, als we deze uitkomsten relateren aan eerder onderzoek van onder andere Granovetter (1973) zouden we kunnen concluderen dat deze gerichtheid op de eigen groep ten nadele is van haar leden. Immers, een heterogener netwerk met zwakke bindingen leidt tot grotere baanvindkansen.

Wijkbijstandscultuur. In een kwalitatief onderzoek naar langdurige bijstandsontvangers in Rotterdam vragen Van Berkel et al. (1996) zich af of er sprake is van het ontstaan van een 'wijkbijstandscultuur'. Leidt concentratie van werkloze bijstandsontvangers in bepaalde wijken door de gedeelde en binnen het sociaal netwerk versterkte negatieve ervaringen met

betrekking tot arbeid en de kansen op de arbeidsmarkt tot van het dominante patroon afwijkende opvattingen over arbeid en uitkeringsafhankelijkheid? De onderzoekers constateren dat een dergelijke buurtgebonden bijstandscultuur 'in aanbouw' is, met name in de oude wijken van de stad. Ze spreken van "een aanpassingproces in het complex van opvattingen, meningen, houdingen en gedragingen rond betaalde arbeid, loopbaan en voorwaarden te stellen aan arbeid. Kenmerkend is daarin de 'normalisatie' van de bijstand als bestaansbron en het afnemen of niet (meer) streven naar het beëindigen van het bijstandsbestaan" (Van Berkel et al., 1996, p. 95).

3.3 Conclusie

Bovenstaande opsomming van reïntegratiebelemmerende factoren komt nooit zo zuiver in de werkelijkheid voor, vandaar dat we een aantal kritische kanttekeningen plaatsen. In de eerste plaats moet worden opgemerkt dat bovenstaande reïntegratiebelemmerende factoren doorgaans niet op zichzelf staan, maar zich vaak voordoen in combinatie met elkaar. Volgens Post & Bakker (2000, p. 27) heeft ruim de helft van de door hen onderzochte bijstandsccliënten te kampen met twee of meer van de bovenstaande belemmeringen. Het ligt voor de hand dat juist deze 'cumulatie van ellende' bij individuele personen de stap naar betaald werk ten zeerste bemoeilijkt. In de tweede plaats is louter een *analytisch* onderscheid gemaakt tussen de verschillende reïntegratiebelemmerende factoren. In de praktijk bestaan deze onderscheidingen nauwelijks. Zo is een onderscheid aangebracht tussen 'netwerken' en 'cultuur' als reïntegratiebelemmerende factor, maar soms kunnen leden van netwerken bepaalde omgangsvormen, normen en waarden uitdragen die zich het best laten omschrijven als cultuur. Bovendien is het heel goed mogelijk dat een etnische cultuur op haar beurt een netwerk vormt.

In de derde plaats vindt tussen de verschillende belemmerende factoren een wederzijdse beïnvloeding plaats. Als mensen om wat voor reden dan ook schulden hebben, zal dat hun werkmotivatie beïnvloeden. Wanneer werk wordt aanvaard, begint gewoonlijk de afbetaling van die schulden. Het aanvaarden van werk wordt zo minder aantrekkelijk, aangezien zich geen inkomensverbetering aftekent. De bestending van het lage inkomen noodzaakt hen tot het aangaan van schulden. De objectieve belemmering (schulden) heeft invloed op de houding, en de houding heeft invloed op het

aangaan van schulden. Zodoende kunnen twee op zichzelf staande belemmerende factoren van invloed op elkaar zijn.

Voorgaande maakt duidelijk dat uitkeringsgerechtigden vrijwel niet met één enkele belemmerende factor te maken hebben. Daarnaast is het niet eenvoudig de verschillende factoren van elkaar te onderscheiden en kunnen deze elkaar wederzijds beïnvloeden. We kunnen hieruit concluderen dat nimmer sprake is van een statisch beeld, noch dat het zwaartepunt dient te liggen op het analyseren van één belemmerende factor.

Uit de literatuurstudie blijkt dat het geschetste model, de driehoek van reïntegratiebelemmerende en –bevorderende factoren, wel degelijk empirisch onderbouwd kan worden. Dit heeft implicaties voor de wijze waarop deze factoren in kaart moeten worden gebracht. Enerzijds moet men oog houden voor het totaalbeeld: de vier *sferen* waarbinnen zich problemen kunnen voordoen, dus zowel de persoonskenmerken, de persoonlijke problemen en belemmeringen, 'perceptie, houding en gedrag' en de sociale context. Anderzijds kan het oplossen van één specifiek probleem een ander probleem oplossen.

Als laatste kunnen we concluderen dat het aantal belemmerende factoren dat uitkeringsgerechtigden kunnen hebben legio is. De combinatie van problemen kan per cliënt zeer verschillend zijn, waardoor het classificeren van cliënten in cliëntprofielen ondoenlijk wordt.

Duidelijk is dat met het instrument inzicht moet worden verkregen in zo veel mogelijk reïntegratiebelemmerende als reïntegratiebevorderende factoren voor de werkzoekende, bij voorkeur in hun onderlinge samenhang. In het instrument zullen de meeste van bovengenoemde factoren dan ook op één of andere wijze terugkomen (zie paragraaf 4.1). Niet alle factoren kunnen direct uit een interview worden afgeleid, zoals de compositie van de buurt of bepaalde individuele houdingsaspecten. Ook de inbedding van een werkzoekende in een sociaal netwerk is een lastige opgave om helder te krijgen. Toch zal geprobeerd worden hierin inzicht te krijgen, mede door de wijze van afname van het instrument (zie paragraaf 4.2 en 4.3).

In hoofdstuk 2 is ingegaan op organisatorische aspecten die van invloed zijn op het te ontwikkelen assessment-instrument. In hoofdstuk 3 is aandacht besteed aan inhoudelijke aspecten. In hoofdstuk 4 worden deze inzichten geïntegreerd om zo tot een assessment-instrument te komen dat in de uitvoeringspraktijk bruikbaar is. In paragraaf 4.1 worden de inhoudelijke inzichten gecomprimeerd tot een lijst cruciale factoren voor opname in het instrument. In paragraaf 4.2 en 4.3 wordt op basis van de organisatorische inzichten de werkwijze bij afname van het instrument beschreven, die toegesneden is op de specifieke Dordtse toepassings situatie. Het instrument zelf is in deel 2 van dit rapport opgenomen.

4.1 Inhoud van het instrument

Uit paragraaf 3.2 is gebleken dat zeer veel verschillende factoren een rol bij reïntegratie kunnen spelen en dat sommige factoren zowel reïntegratiebevorderend als reïntegratiebelemmerend kunnen zijn. Tevens is duidelijk geworden dat de kansen op feitelijke werkhervatting bij uitkeringsgerechtigden - behalve door min of meer objectiveerbare factoren zoals persoonskenmerken en bestaande problemen en belemmeringen - ook voor een belangrijk deel bepaald worden door factoren als de perceptie van de situatie, de wijze waarop men met problemen omgaat, verwachtingen ten aanzien van de toekomst en de invloed van de sociale context. Naast persoonskenmerken en problemen en belemmeringen moeten uitvoeringsfunctionarissen zich hier dan ook een beeld van vormen op het moment dat ze met uitkeringsgerechtigden in aanraking komen. Willen we tot een assessment-instrument komen dat in de uitvoeringspraktijk hanteerbaar is, dan kunnen niet alle in paragraaf 3.2 genoemde factoren hierin (even uitgebreid) opgenomen worden. We moeten ons beperken tot cruciale factoren. Hieronder volgt een overzicht van factoren die naar onze mening cruciaal zijn voor opname in het te ontwikkelen assessment-instrument, ingedeeld volgens het conceptueel model van de driehoek van reïntegratiebelemmerende en -bevorderende factoren (zie figuur 2). Aan de driehoek van reïntegratiebelemmerende en -bevorderende factoren is een

categorie factoren toegevoegd die samenhangt met (ontbrekende) competenties van uitkeringsgerechtigden. Deels zijn dit factoren die in paragraaf 3.2 onder persoonskenmerken of problemen en belemmeringen zijn ondergebracht (slechte communicatieve vaardigheden bijvoorbeeld), deels gaat het om factoren die in de praktijk als belangrijk worden aangemerkt, zoals functionele en sociale vaardigheden.

1 Persoonskenmerken

- leeftijd
- geslacht
- etniciteit
- gezinssituatie / huishoudvorm
- werkloosheidsduur

2 Problemen/belemmeringen

- dagbesteding (in verband met geen werk)
- zorgtaken
- financiële problemen
- huisvestingsproblematiek (dakloosheid)
- verslavingsproblematiek
- criminaliteit (justitieel verleden)
- lichamelijke gezondheid
- geestelijke gezondheid

3 Perceptie, houding en gedrag

- locus of control (inclusief verantwoordelijkheidsgevoel)
- coping: gedragsreacties op problematische situaties
- toekomstoriëntatie en (ir)realistische verwachtingen
- motivatie: deelname aan reïntegratiebevorderende activiteiten

4 Sociale context: groepscultuur en groepsbinding

- informeel: familie en/of vrienden
- informeel: buurt
- formeel netwerk van hulpverlenende instanties

5 (Ontbrekende) competenties

- opleiding
- werkervaring
- communicatieve vaardigheden (incl. beheersing Nederlandse taal)

- functionele vaardigheden
- sociale vaardigheden

In het instrument wordt bij het identificeren van problemen en belemmeringen (onderdeel 2) tevens nagegaan of in het verleden en/of nu gebruik gemaakt is/wordt van professionele hulpverlening of ondersteuning. De eerste vijf onderdelen van het instrument monden uit in een concluderende samenvatting, vormgegeven in de driehoek van reïntegratiebelemmerende en –bevorderende factoren. Vervolgens wordt als laatste onderdeel van de assessment door de werkzoekende zelf een oordeel met betrekking tot arbeidsreïntegratie gegeven.

Het ontwikkelde assessment-instrument treft u in deel 2 aan. Het is zinvol casemanagers die het instrument gaan gebruiken vooraf te trainen in het afnemen ervan, waarbij aandacht moet zijn voor specifieke elementen uit het instrument, als ook aan het voeren van een vraaggesprek en het kunnen stellen van vragen.

4.2 Hoe kan het instrument zo efficiënt mogelijk worden afgenomen?

In paragraaf 2.2 werd aangehaald dat confrontatie van werkzoekenden met min of meer dezelfde vragen demotiverend werkt. Een eerste verklaring hiervoor is dat het de opbouw van een vertrouwensrelatie van de casemanager met de werkzoekende verstoort. De assessment als begin van een reïntegratietraject beoogt niet alleen het in kaart brengen en bespreken van de individuele problemen en mogelijkheden van bijstandsgerechtigden, maar ook het opbouwen van een vertrouwensrelatie tussen betrokkene en uitvoeringsfunctionaris ten behoeve van het opstellen van een traject dat aansluit bij de werkzoekende en waaraan hij of zij mee wil werken. Vandaar dat de werkwijze bij de assessment niet alleen in technische zin goed moet zijn (krijgen we de juiste informatie en het juiste beeld van de werkzoekende), maar ook in sociale zin (voelt de werkzoekende zich erkent in zijn of haar belemmeringen en mogelijkheden, wordt de werkzoekende optimaal gestimuleerd mee te werken aan reïntegratie, enzovoort). Een belangrijke hindernis bij het verkrijgen van de optimale medewerking van bijstandsgerechtigden is vaak dat men zich niet helemaal (of helemaal niet!) serieus genomen voelt. Eén van de factoren die hierbij een rol speelt, is dat

zij steeds maar weer hun verhaal moeten doen. Zij ervaren dit enerzijds als een inbreuk op de privacy, terwijl ze anderzijds vaak niet het idee krijgen dat 'de instanties' echt iets voor hen doen (vgl. Ypeij & Engbersen, 2002). Indien deze gang van zaken aversie bij de bijstandsgerechtigden oproept, is het uiteindelijke resultaat precies tegenovergesteld aan wat werd beoogd (motivatie). Een eerste voorwaarde voor het opbouwen van een vertrouwensband tussen de werkzoekende en de uitvoeringsfunctionaris is dan ook dat de eerste niet onnodig wordt lastiggevallen met vragen die hij of zij al eerder heeft beantwoord. In het geval van de Dordrechtse aanpak is dit gevaar des te groter, omdat het te ontwikkelen assessment-instrument pas ingezet wordt nadat de werkzoekende reeds geruime tijd een uitkering heeft, en vanuit de werkplaats instroomt in de kweekvijver. Waarschijnlijk heeft de werkzoekende dan al meerdere gesprekken met uitvoeringsfunctionarissen achter de rug en al diverse keren over zijn of haar problemen gepraat. Een tweede argument om zo veel mogelijk te voorkomen dat de werkzoekende wordt geconfronteerd met steeds weer min of meer dezelfde vragen is gelegen in het feit dat hierdoor tijdens de assessment al dan niet bewust de nadruk komt te liggen op problemen en belemmeringen in plaats van op de mogelijkheden van de werkzoekende. Dit werkt al snel demotiverend. Vandaar dat een ervaren intaker zo snel mogelijk deze problemen en belemmeringen in beeld probeert te krijgen om vervolgens over te gaan op de vaardigheden en hulpbronnen die de werkzoekende (nog) wel heeft, en die eventueel verder ontwikkeld moeten worden. Met andere woorden, vermeden moet worden dat een werkzoekende door de assessment steeds geconfronteerd wordt met de eigen problemen en belemmeringen. Het niet al te lang hierbij stilstaan is ook in lijn met de centrale uitkomsten van onze literatuurstudie. We zagen immers dat niet zozeer de aard en omvang van de problemen en belemmeringen bepaalt of mensen al dan niet uit de bijstand komen, maar vooral de wijze waarop men met de situatie omgaat. Tegen deze achtergrond zou men kunnen stellen dat de assessment vooral moet draaien om hoe de werkzoekende anders of beter met de bestaande situatie – die op zich vaak niet of nauwelijks veranderbaar is – kan omgaan.

Reeds meerdere malen is gememoreerd dat situering van het assessment-instrument bij de instroom in de kweekvijver impliceert dat relatief veel informatie over de werkzoekende beschikbaar is. Het gaat hierbij om informatie uit voorgaande interne en externe schakels. Zo behoren er minimaal gegevens te zijn van het CWI, van het intakegesprek van de casemanagers van de afdeling werk van de sociale dienst, en van de

overdracht van de werkzoekende naar de werkplaats. Van belang is dat deze informatie goed gedocumenteerd en overgedragen wordt, zodat op het moment dat het assessment-instrument wordt toegepast een actueel en compleet persoonlijk dossier van de werkzoekende voorhanden is. Naast het goed op orde hebben van de eigen administratie kan een meer directe samenwerking met ketenpartners – zoals de werkplaats en eventueel ook zorginstellingen - behulpzaam zijn bij het voorkomen van dubbeling van informatie. Als bijkomend voordeel heeft dit dat twee meer weten dan één. De verschillende partners kunnen elkaar aanvullen. Zeker bij het aanvullen van de inzichten van casemanagers met betrekking tot houdingsaspecten en competenties van de werkzoekende kan de werkmeester zeer behulpzaam zijn. Uit gesprekken met Dordtse casemanagers, die tevens een conceptversie van het assessment-instrument in de praktijk hebben uitgetest, bleek:

1. dat in huidige intakegesprekken niet standaard aandacht wordt besteed aan houdingsaspecten. In ieder geval wordt hier niet standaard over gerapporteerd;
2. dat het toepassen van gestandaardiseerde, gevalideerde testen voor houdingsaspecten als coping en dergelijke op de Dordtse doelgroep van langdurige werklozen niet zinvol is. Het taalniveau van de doelgroep bleek vaak te laag om de test volledig in te vullen. Bovendien zijn de standaardinstrumenten veelal niet valide voor allochtonen en mag de interpretatie van de uitkomsten van dergelijke testen formeel slechts door psychologen gedaan worden. Dit heeft ons doen besluiten dergelijke instrumenten niet te gebruiken.

Besloten is wat betreft houdingsaspecten en competenties een belangrijke rol weg te leggen voor de werkplaatsbegeleiders. Dit mede omdat bepaalde houdingsaspecten en competenties beter observeerbaar dan bevroegbaar zijn. Voor werkmeesters is in dit kader een checklist ontwikkeld (bijlage I bij het instrument), waarop houdingsaspecten van de werkzoekende beschreven kunnen worden en waarop zowel in de beginfase van de werkplaatsperiode als in de eindfase ingevuld kan worden hoe het met de competenties van de werkzoekende gesteld is. Door competenties op twee momenten te 'meten', wordt duidelijk of er verbeteringen zijn opgetreden. Dit geeft inzicht in de leercapaciteiten van de werkzoekende.

4.3 Afname van het instrument

Tijdens de door ons georganiseerde landelijke expertmeeting met reïntegratiedeskundigen kwam naar voren dat informatie over de in het assessment-instrument op te nemen factoren grotendeels te verkrijgen is zonder tussenkomst van de werkzoekende: op basis van het persoonlijk dossier en de ervaringen van de werkmeester met de werkzoekende gedurende de werkplaatsperiode, eventueel aangevuld met informatie van andere bij de persoon betrokken uitvoeringsfunctionarissen, zoals hulpverleners. Dit heeft als voordeel dat de werkzoekende tijdens de uiteindelijke assessment niet met onnodige vragen wordt belast. Als oplossing voor inefficiëntie door schriftelijke overdracht (vaak te laat, soms ontbreekt relevante informatie), werd tijdens de landelijke expertmeeting een gezamenlijk gesprek tussen casemanagers en overige betrokkenen voorgesteld. De aanwezigheid van de werkplaatsbegeleider werd hierbij als minimale vereiste gezien. De aanwezigheid van overige betrokkenen, zoals bijvoorbeeld hulpverleners, is een pré.

Door in eerste instantie de werkzoekende niet bij de informatieverzameling te betrekken, wordt dus een minimale belasting voor de werkzoekende gecreëerd. Let wel: het gaat hier om het voortraject. Vanzelfsprekend moet de werkzoekende in tweede instantie ook zelf bij de assessment betrokken worden. Enerzijds om aanvullende informatie te geven en resterende vragen te beantwoorden, maar anderzijds ook om te checken of de beoordeling van de functionarissen inderdaad klopt en in overeenstemming is met de beleving van de werkzoekende. Aangezien de diagnose verstrekkende gevolgen voor de werkzoekende kan hebben is dat laatste zeer belangrijk.

Wij raden de gemeente Dordrecht dan ook aan om het assessment-instrument in twee ronden af te nemen. In eerste instantie vullen de bij een werkzoekende betrokken functionarissen (casemanagers, werkmeester, etc.) op basis van voor hen beschikbare informatie het assessment-instrument in. Vervolgens wordt de werkzoekende zelf bij de assessment betrokken en wordt gezamenlijk een plan van aanpak geformuleerd (meer hierover in hoofdstuk 5).

De samenwerking van de casemanagers met de werkplaatsbegeleider in het voortraject van de assessment impliceert situering van het instrument bij de uitstroom uit de werkplaats in plaats van bij de instroom in de kweekvijver. Op dat moment is de informatie van de werkplaatsbegeleider actueel. Ook tijdens de landelijke expertmeeting werd gesuggereerd het instrument af te

nemen bij uitstroom uit de werkplaats. Zo kan op basis van de diagnose beter worden bekeken of iemand werkelijk in de kweekvijver thuis hoort of via AGU's richting arbeidsmarkt kan (of misschien wel in het zorgbestand moet komen).

De hierboven geschetste werkwijze leidt - onder andere door betrokkenheid van meerdere actoren - tot het volgende logistieke traject:

1. Het initiatief voor afname ligt bij de casemanager van de Sociale Dienst. Deze geeft bij onderbrenging van een werkzoekende in een werkplaats de werkmeester de checklist met betrekking tot houdingsaspecten en competenties mee, en wijst hem erop deze in te vullen. Het verdient overigens aanbeveling nieuwe werkmeesters een gedegen uitleg te geven over hoe de checklist te gebruiken.
2. Tegen het einde van de werkplaatsperiode maakt de casemanager een afspraak met de werkmeester (en eventueel andere betrokkenen, zoals hulpverlening). Ter voorbereiding vult de casemanager het assessment-instrument in met informatie die uit het persoonlijk dossier van de werkzoekende bekend is. Tijdens het gesprek wordt deze informatie aangevuld en indien nodig bijgesteld. Deze informatie vormt de basis voor het diagnosegesprek met de werkzoekende.
3. Bij voorkeur is bij het diagnosegesprek met de werkzoekende minimaal ook de werkmeester aanwezig. De casemanager introduceert het gesprek en geeft aan wat het doel van het gesprek is: een zo compleet mogelijk beeld van de mogelijkheden van de werkzoekende krijgen om reïntegratie op langere termijn mogelijk te maken. Er bestaat inmiddels een beeld van de persoon op basis van informatie die afgegeven is bij eerdere instanties en de indrukken van de casemanager en de werkmeester. Nu heeft de werkzoekende de gelegenheid dit beeld aan te vullen en/of bij te stellen. Aan het einde van het gesprek trekt de werkzoekende zelf een conclusie met betrekking tot reïntegratie en wordt gezamenlijk een plan van aanpak opgesteld. Het is van belang te benadrukken dat eerlijkheid gewenst is, omdat alleen op deze wijze een bij de werkzoekende passend plan van aanpak geformuleerd kan worden!

Diagnose en plan van aanpak

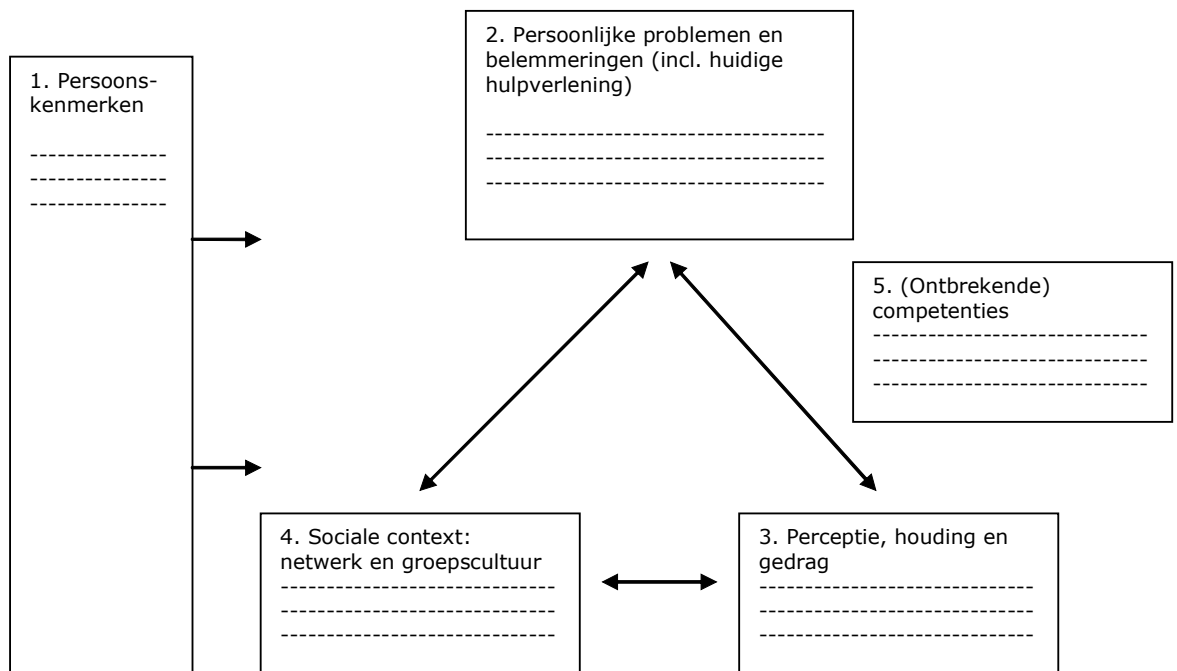
Doel van het onderzoek was een instrument voor Dordtse kweekvijvercliënten te ontwikkelen, waarmee een zo compleet mogelijk beeld van de werkzoekende kan worden verkregen. Dit biedt aanknopingspunten voor een plan van aanpak om arbeidsreïntegratie na twee jaar in de kweekvijver te bewerkstelligen. Hieronder wordt allereerst ingegaan op de uitkomst van het instrument (5.1), waarna wordt ingegaan op het plan van aanpak (5.2).

5.1 Diagnose

Na afname van het instrument kan een diagnose worden gesteld. Dit gebeurt op basis van de volgende twee uitkomsten van de assessment:

- een samenvatting waarin een vrij objectief beeld van de werkzoekende qua persoonskenmerken, problemen en belemmeringen, perceptie, houding en gedrag, competenties, sociale omgeving en hulpverleningscontacten wordt gegeven (onderdeel 6 van het instrument). Deze samenvatting krijgt vorm door invulling van de driehoek van reïntegratiebelemmerende en -bevorderende factoren, met daaraan toegevoegd de dimensie (ontbrekende) competenties (in figuur 3 kort weergegeven; voor een uitgebreidere beschrijving en toelichting: zie het instrument in deel 2). Op deze manier wordt op vrij eenvoudige wijze een totaalbeeld van de situatie van de werkzoekende geschetst;
- een persoonlijk oordeel van de werkzoekende met betrekking tot arbeidsreïntegratie (onderdeel 7 van het instrument).

Op basis hiervan wordt in samenspraak met de werkzoekende een plan van aanpak vastgesteld, waarbij onder andere bepaald wordt welke van de vijf sferen uit het model de meeste aandacht verdient.



Figuur 3: Samenvattende driehoek van reïntegratiebelemmerende en -bevorderende factoren

5.2 Plan van aanpak

Bij het aangaan van de opdracht voor de gemeente Dordrecht was het idee om op basis van de uitkomsten van het instrument cliëntprofielen van langdurig werklozen te formuleren, die elk een eigen aanpak vergen. Voortschrijdend inzicht gedurende het project heeft ons hiervan af doen zien en ons doen besluiten te kiezen voor een individualistische, cliëntgerichte aanpak. Hieronder verantwoorden wij allereerst deze keuze, waarna wordt ingegaan op aandachtspunten bij het formuleren van plannen van aanpak voor werkzoekenden.

5.2.1 Individualistische, cliëntgerichte benadering

Een belangrijke ervaring uit de praktijk van arbeidsreïntegratie van bijstandsccliënten is het belang van het krijgen van inzicht in de individuele belemmeringen, mogelijkheden, vaardigheden en hulpbronnen van cliënten. Schuyt (1987) meent dat uitvoeringsfunctionarissen van de bijstand vroeger vaak een verkeerd beeld van hun cliënten hadden. Dit beeld was eerder gebaseerd op bepaalde achtergrondkenmerken en sociale categorieën, dan op de individuele situatie, problemen en mogelijkheden van de cliënt. Schuyt sprak van een 'statistisch beeld' van bijstandsgerechtigden. Hoewel er

sindsdien veel is veranderd in de wereld van bijstandsverlening en arbeidsreïntegratie, bestaat er onder bijstandsfunctionarissen nog steeds een neiging om hun cliëntèle in te delen in bepaalde sociale categorieën.

Gesproken wordt bijvoorbeeld over alleenstaande moeders, allochtonen, of meer specifiek over Antillianen of woonwagenbewoners die een bepaalde, specifieke aanpak zouden vergen.

Er is de afgelopen jaren in Nederland een groot aantal studies verschenen dat een onderscheid maakt in diverse soorten of typen langdurige werklozen of bijstandsccliënten (vgl. Van de Kroft et al., 1989; Engbersen, 1990; Spies, 1998; Hospers et al., 1998). Bij sommige studies diende de typologie van soorten werklozen of bijstandsccliënten enkel een beschrijvende of verklarende functie. In andere studies zijn beleidsaanbevelingen aan deze typologieën verbonden in de zin dat bepaalde typen werklozen op een specifieke manier moeten worden aangepakt (vgl. Spies, 1998). Een voorbeeld van deze redenering treffen we in de studie van Hospers et al. (1998), waarin een onderscheid wordt gemaakt tussen vier gedragsreacties van langdurige werklozen: "Niet alle gedragsreacties kunnen met dezelfde maatregelen worden veranderd of in gunstige zin verbeterd. Men moet rekening houden met de typische houdingen, die kenmerkend zijn voor de bijstandsgerechtigden. Ouderen en personen met een lange bijstandsduur ondervinden meer moeilijkheden en ervaren meer belemmeringen. Interacties met anderen, met name met werkenden, nemen af naarmate de verblijfsduur langer wordt" (Hospers et al., 1998, p. 82).

Wij bepleiten dan ook een sterkere individualistische en cliëntgerichte aanpak. De beoordeling van de situatie van de werkzoekende moet niet afhankelijk zijn van bepaalde gemeenschappelijke groepskenmerken, maar van de specifieke problemen en belemmeringen van de betrokkene én van de wijze waarop de betrokkene omgaat met de problemen en belemmeringen. Het gaat immers niet om wat een werkzoekende is ('cliëntprofiel'), maar om wat je met de werkzoekende gaat doen. Alleen bij een volstrekt individualistische benadering, waarbij de specifieke situatie van de werkzoekende in kaart wordt gebracht, is individueel maatwerk mogelijk. Ons pleidooi voor een individualistische aanpak bouwt voort op een zichtbare ontwikkeling van aanbodgeoriënteerde naar vraaggeoriënteerde benaderingen in de reïntegratiepraktijk. In de aanbodgeoriënteerde aanpak van reïntegratie richtte de aandacht zich veelal op bepaalde subgroepen onder bijstandsgerechtigden, zoals alleenstaande moeders, jongeren en allochtonen. In een vraaggeoriënteerde aanpak van reïntegratie vormen

daarentegen de individuele problemen, behoeften, wensen en vaardigheden van bijstandsgerechtigden het vertrekpunt van een reïntegratietraject. Nadat de bestaande situatie in kaart is gebracht, wordt in samenspraak tussen de intaker of casemanager en de cliënt een traject uitgestippeld. Dit traject is niet afgestemd op een bepaald gemeenschappelijk kenmerk (doelgroepenbeleid), maar op de oplossing van de problematiek van individuele cliënten (vgl. Post & Bakker, 2000, p 48, 54).

5.2.2 Aandachtspunten bij vaststellen plan van aanpak

Om het plan van aanpak een zo groot mogelijke kans van slagen te geven, wordt deze gezamenlijk bepaald in interactie tussen casemanager én werkzoekende, eventueel aangevuld met werkplaatsbegeleider en zorg-casemanagers. Daarbij wordt uitgegaan van het persoonlijk oordeel van de werkzoekende met betrekking tot reïntegratie, maar zeker ook van de sfeergebieden 'problemen en belemmeringen', 'perceptie houding en gedrag', '(ontbrekende) competenties' en 'sociale context' uit de samenvattende driehoek van reïntegratiebevorderende en -belemmerende factoren van de werkzoekende. Deze vier sfeergebieden bieden aanknopingspunten voor het gezamenlijk vast te stellen plan van aanpak. Hoewel het van belang is inzicht te hebben in relevante persoonskenmerken, bieden deze vanwege het onbeïnvloedbare karakter voor de werkzoekende geen aanknopingspunten om reïntegratie te bewerkstelligen. De werkzoekende is wat deze factoren betreft afhankelijk van de houding van de vraagkant van de arbeidsmarkt. De uitvoeringsfunctionaris kan proberen de vraagkant van de arbeidsmarkt positief te beïnvloeden.

Hieronder wordt voor de beïnvloedingssferen aangegeven welke aanpakken hiervoor voor de hand liggen.

- Problemen en belemmeringen:

in het instrument is aandacht besteed aan de huidige hulpverleningscontacten van de werkzoekende. Nu moet nagegaan worden of de noodzaak tot (aanvullende) specialistische zorg of hulpverlening op bepaalde probleemgebieden aanwezig is. Indien dit het geval is, dient de uitvoeringsfunctionaris de werkzoekende op de hulpverleningsinstanties te wijzen. Het is echter aan de werkzoekende te bepalen of daadwerkelijk contact met de instantie(s) gezocht wordt. De rol van de uitvoeringsfunctionaris hierin is de drempel voor specialistische hulp voor de werkzoekende zo veel mogelijk te verlagen.

Maakt de werkzoekende gebruik van specialistische zorg, dan onderhoudt de uitvoeringsfunctionaris bij voorkeur contact met de hulpverlener (na

instemming van de werkzoekende in verband met privacywetgeving), om zo de mogelijkheden van een duaal traject te verkennen.

- Perceptie, houding en gedrag:

voor werkzoekenden waar de problematiek met name ligt op het vlak van perceptie, houding en gedrag, komt de aanpak er veelal op neer dat de werkzoekende zijn eigen situatie op een andere wijze leert te beoordelen, inzicht krijgt in welke rol hij/zij daar zelf in heeft en welke kwaliteiten aangesproken moeten worden om de huidige situatie te doen verbeteren. Het komt in termen van dienstverlening veelal neer op het coachen binnen kaders. Dat wil zeggen: coachen om tot zelfsturing te komen op basis van eigen competenties (ontdekken en gebruik daarvan) binnen grenzen (plichten als gevolg van het ontvangen van een uitkering, resultaatafspraken tussen uitvoeringsfunctionaris en werkzoekende en dergelijke).

- sociale context:

voor werkzoekenden met een belemmerende invloed van de sociale omgeving zijn er twee alternatieven: óf de groep wordt in zijn geheel aangepakt middels een groepsgerichte aanpak óf de werkzoekende wordt 'uit de groep gehaald'. Dit laatste is bijvoorbeeld mogelijk door de werkzoekenden met een belemmerende invloed van de sociale omgeving (maatschappelijke/werk)stages te laten volgen, eventueel gecombineerd met een soort terugkomdag waar ervaringen besproken worden en nieuwe sociale netwerken kunnen worden gevormd, zodat werkzoekenden steun van elkaar ondervinden. Op deze wijze worden zij minder afhankelijk van de goed- of afkeuring van de eigen sociale omgeving.

Bij het formuleren van een plan van aanpak voor de werkzoekende wordt rekening gehouden met de wederzijdse beïnvloeding van de verschillende sfeergebieden. Zo kan bijvoorbeeld het krijgen van werk invloed hebben op het psychisch welbevinden en de financiële situatie.

Tot slot zijn nog twee zaken meer in het algemeen van belang bij het reïntegreren van langdurig werklozen. Allereerst is een belangrijke rol weggelegd voor de verschillende betrokkenen om vertrouwen te wekken naar de werkzoekende toe en deze positief te benaderen, zodat hij of zij eerder bereid is mee te werken. Een fatalistische cultuur van bijstandverlening moet zo veel mogelijk vermeden worden, aangezien dit kan leiden tot een berustende houding van de werkzoekende. Dit kan voorkomen worden door het vergroten van de betrokkenheid. Het vergroten van betrokkenheid wordt

deels al gerealiseerd door de werkwijze bij het instrument, waarbij de werkzoekende niet wordt lastiggevallen met onnodige vragen en zelf een bijdrage kan leveren in het stellen van de diagnose en het opstellen van het plan van aanpak.

In de tweede plaats is het zeer belangrijk dat een haalbaar plan van aanpak wordt geformuleerd, waar de werkzoekende achterstaat. Het doel moet realistisch zijn. Zo is het niet zinvol als einddoel binnen een jaar een vaste baan voor de werkzoekende te formuleren, als de arbeidsmarkt zodanig is, dat een ieder begint met een tijdelijke aanstelling.

Deel 2: Assessment-instrument voor Dordtse werkzoekenden

Assessment-instrument voor Dordtse werkzoekenden

Enkele opmerkingen vooraf

1. Dit instrument is ontwikkeld door het Risbo in opdracht van de gemeente Dordrecht. Het instrument heeft als doel de problematiek en de mogelijkheden Dordtse kweekvijvercliënten in kaart te brengen om zo aanknopingspunten te bieden voor een plan van aanpak, zoveel mogelijk gericht op arbeidsreïntegratie. Voor informatie over onder meer de uitgangspunten bij het instrument en de wijze van totstandkoming, verwijzen wij naar het eerste deel van de onderzoeksrapportage.
2. Het instrument wordt door casemanagers van de sociale dienst ingezet, al dan niet in samenwerking met andere professionals die bij de cliënt betrokken zijn. Informatie wordt verzameld, geordend en gewogen op basis waarvan een plan van aanpak wordt geformuleerd en/of een aanvullend oordeel van een specialist (gedragsdeskundige, professionele hulpverlener in de zorg) wordt gevraagd. De casemanager stelt dus een basisdiagnose (vergelijk een huisartsdiagnose) en verwijst eventueel door naar specialisten (psychologen, verslavingszorg, schuldhulpverlening, etc) om na te gaan wat er aan de hand is en vast te kunnen stellen hoe moet worden gehandeld.
3. De casemanager dient de rechterpagina's van onderstaand instrument in te vullen. Op de linkerpagina's staan specifieke instructies of een uitleg bij de items. Er wordt hierbij vanuit gegaan dat de casemanager beschikt over een persoonlijk dossier van de werkzoekende, waarin minimaal informatie is opgenomen van:
 - a) het CWI
 - b) het intakegesprek met de casemanager van de afdeling Werk van de Sociale Dienst en
 - c) de overdracht van de werkzoekende naar de werkplaats.
4. De informatiebronnen op basis waarvan de vragen uit het instrument worden beantwoord zijn divers. Zo is er het persoonlijk dossier van de werkzoekende, maar zijn er ook allerlei andere bronnen, zoals bij de werkzoekende betrokken personen die (mondelijke) informatie verschaffen. Het idee achter het instrument is de werkzoekende zelf pas zo laat mogelijk als informatiebron te gebruiken. Dit om de werkzoekende zo min mogelijk te belasten. Allereerst vult de casemanager zoveel mogelijk informatie, voorafgaande aan het gesprek

met de werkmeester en eventuele andere betrokkenen, zelf in. Vervolgens wordt het instrument aangevuld op basis van het gezamenlijke gesprek tussen casemanager, werkmeester en eventuele andere betrokkenen. Tot slot volgt een gesprek met de werkzoekende, waarin het instrument nog een keer wordt doorgenomen. Dit om nog niet beantwoorde vragen te beantwoorden, aanvullende informatie te verkrijgen, na te gaan of de beoordeling van de functionarissen in overeenstemming is met de beleving van de werkzoekende en om een diagnose met betrekking tot reïntegratie van de werkzoekende zelf te krijgen.

0	ADMINISTRATIEVE GEGEVENS - INVULINSTRUCTIES <i>Aangenomen wordt dat deze gegevens door de casemanager zelfstandig, deels op basis van het persoonlijk dossier van de werkzoekende, ingevuld kan worden.</i>
1.	Noteer je naam.
2.	Noteer voor- en achternaam van de werkzoekende, als ook het cliëntnummer bij de Sociale Dienst.
3.	Noteer het telefoonnummer van de werkzoekende; bij voorkeur zowel vast als mobiel.
4.	Noteer het soort legitimatiebewijs waarover de werkzoekende beschikt, als ook het nummer hiervan.
5.	Noteer de datum waarop door de werkzoekende een uitkering is aangevraagd.
6.	Noteer de datum waarop je een eerste intakegesprek met de werkzoekende hebt gehad. Op basis hiervan is besloten de werkzoekende onder te brengen in een werkplaats.
7.	Noteer de datum waarop de werkzoekende in de werkplaats gestart is.
8.	Noteer de naam van de werkplaatsbegeleider van de werkzoekende. Noteer ook de instelling waar de werkplaatsperiode wordt doorgebracht.
9a.	Noteer de datum waarop je een assessment-gesprek voert / hebt gevoerd met de werkplaatsbegeleider, zonder aanwezigheid van de werkzoekende.
9b.	Bij voorkeur neemt niet alleen de werkplaatsbegeleider deel aan het assessment-gesprek zonder de aanwezigheid van de werkzoekende, maar ook bijvoorbeeld zorg-casemanagers of iemand van bureau schuldhulpverlening. Noteer hier de namen van de aanwezigen, inclusief de instelling die zij vertegenwoordigen.
10a.	Noteer de datum waarop je een assessment-gesprek voert / hebt gevoerd met de werkzoekende.
10b.	Bij voorkeur neemt niet alleen de werkzoekende deel aan het assessment-gesprek, maar ook bijvoorbeeld de werkplaatsbegeleider, zorg-casemanagers of iemand van bureau schuldhulpverlening. Noteer hier de namen van de aanwezigen, inclusief de instelling die zij vertegenwoordigen.

0 ADMINISTRATIEVE GEGEVENS	
1. Naam casemanager	
2. Naam werkzoekende en cliëntnummer	
3. Telefoonnummer werkzoekende (<i>vast en/of mobiel</i>)	
4. ID-bewijs / paspoort (<i>soort + nummer</i>)	
5. Datum aanvraag uitkering	
6. Datum intakegesprek	
7. Datum start werkplaatsperiode	
8. Werkplaatsbegeleider (<i>naam + instantie</i>)	
9a. Datum diagnosegesprek zonder werkzoekende 9b. Aanwezigen (<i>naam + instantie</i>)	
10a. Datum diagnosegesprek met werkzoekende 10b. Aanwezigen (<i>naam + instantie</i>)	

1 RELEVANTE PERSOONSGEGEVENS - INVULINSTRUCTIES

Aangenomen wordt dat deze gegevens door de casemanager zelfstandig, op basis van het persoonlijk dossier van de werkzoekende, ingevuld kan worden. Vermeld de informatiebron waaruit de gegevens afkomstig zijn in de laatste kolom. Veelal zal het hier gaan om cliëntgegevens uit voorgaande schakels, zoals het CWI. Tijdens het assessment-gesprek met de werkzoekende kunnen gegevens geverifieerd en indien nodig aangevuld worden.

1. Noteer de geboortedatum van de werkzoekende. Bereken op basis daarvan de leeftijd van de werkzoekende.

2. Noteer het geslacht van de werkzoekende.

3. Noteer bij etniciteit zowel de culturele herkomst als de nationaliteit van de werkzoekende. Noteer de nationaliteit volgens het paspoort of de ID-kaart.

4. Noteer bij gezinssituatie de huishoudvorm die op de werkzoekende van toepassing is

Mogelijke huishoudvormen zijn:

- | | |
|------------------------------------|------------------------------|
| - alleenstaand | - met (pleeg-)ouder(s) |
| - met partner | - met (andere) familie |
| - met partner en kind(eren) | - met anderen, nl. |
| - met kinderen maar zonder partner | - sterk afwisselen, nl. |

Als kinderen deel uitmaken van het gezin, noteer dan het aantal en de leeftijd van deze kinderen.

Let op: het gaat hierbij om thuiswonende, minderjarige kinderen!

5. Noteer hier de totale werkloosheidsduur van de werkzoekende. Wordt de werkzoekende gekenmerkt door meerdere perioden van werkloosheid, afgewisseld met perioden van betaalde arbeid, dan dienen de verschillende perioden van werkloosheid bij elkaar opgeteld te worden.

Gaat het om een werkzoekende die voor het eerst werkloos is, dan is de werkloosheidsduur eenvoudig te berekenen aan de hand van de datum aanvraag uitkering (zie administratieve gegevens).

1 RELEVANTE PERSOONSgegevens

	<i>Antwoord</i>	Bron
1. Leeftijd (<i>incl. geboortedatum</i>)		
2. Geslacht		
3. Etniciteit: - culturele herkomst - nationaliteit		
4. Gezinssituatie: - huishoudvorm - kinderen (<i>aantal + leeftijd</i>)		
5. Werkloosheidsduur		

2 PROBLEMEN EN BELEMMERINGEN - INVULINSTRUCTIES

Aangenomen wordt dat deze gegevens voornamelijk op basis van het persoonlijk dossier van de werkzoekende en op basis van het assessment-gesprek zonder de werkzoekende ingevuld kunnen worden.

Tijdens het assessment-gesprek met de werkzoekende kunnen deze gegevens kort geverifieerd en indien nodig aangevuld worden. Indien er indicaties zijn voor problemen die niet eerderesignaleerd zijn, kan de casemanager deze ter sprake brengen.

1. Noteer de aard van dagbesteding van de werkzoekende nu deze niet werkt. Voorbeelden hiervan variëren van vrijwilligerswerk en uitoefenen van hobby's tot geen dagbesteding hebben/de hele dag niets doen. Noteer ook de informatiebron.

Geef vervolgens een beoordeling van de ernst van deze situatie in het licht van reïntegratie. Doe dit door het cijfer 1, 2 of 3 te omcirkelen:

1 = geen probleem 2 = een beetje een probleem 3 = groot probleem

Geef hierbij aan welke bron tot de beoordeling heeft geleid.

Het is mogelijk dat op meerdere momenten een beoordeling van de situatie plaatsvindt o.b.v. verschillende bronnen. Bijvoorbeeld in eerste instantie op basis van het persoonlijk dossier, daarna door de werkmeester tijdens het assessment-gesprek zonder de werkzoekende en nog weer later door de werkzoekende zelf. Ook dergelijke aanvullende beoordelingen dienen genoteerd te worden. Indien deze afwijken van de eerste beoordeling, kan hiervoor een korte toelichting worden gegeven.

2. Indien de werkzoekende zorgtaken heeft, noteer dan de aard hiervan. Het meest voor de hand liggende voorbeeld hiervan is zorg voor kinderen, maar ook zorg voor ouders kan hiertoe behoren. Noteer ook de bron.

Geef een beoordeling van de ernst van deze situatie in het licht van reïntegratie.

Noteer of de werkzoekende in het verleden hulp of ondersteuning bij zorgtaken heeft gehad, zoals bijvoorbeeld informele hulp van ouders of een gesubsidieerde kinderopvangplaats. Zo ja, noteer dan ook van wie (instantie en contactpersoon).

Noteer of de werkzoekende momenteel hulp of ondersteuning bij zorgtaken heeft. Zo ja, noteer dan ook van wie (instantie en contactpersoon). Noteer ook de bron.

3. Indien de werkzoekende financiële problemen heeft, noteer dan de aard hiervan. Veelal zal het om schulden gaan. Noteer ook de bron.

Geef een beoordeling van de ernst van het financiële probleem in het licht van reïntegratie.

Noteer of de werkzoekende in het verleden hulp of ondersteuning voor financiële problemen heeft gehad. Zo ja, noteer dan ook van wie (instantie en contactpersoon).

Noteer of de werkzoekende momenteel hulp of ondersteuning voor financiële probleem heeft. Zo ja, noteer dan ook van wie (instantie en contactpersoon). Noteer ook de bron.

2 PROBLEMEN EN BELEMMERINGEN

	<i>Antwoord</i>	Bron + evt. toelichting
1. Dagbesteding (<i>aard</i>) a. 1 ^e beoordeling b. aanvullende beoordeling 1 c. aanvullende beoordeling 2	a. 1 2 3 b. 1 2 3 c. 1 2 3	
2. Zorgtaken (<i>aard</i>) a. 1 ^e beoordeling b. aanvullende beoordeling 1 c. aanvullende beoordeling 2 - hulp/ondersteuning in het verleden - momenteel hulp/ondersteuning (<i>incl. contactpersoon</i>)	a. 1 2 3 b. 1 2 3 c. 1 2 3	
3. Financiële problemen (<i>aard</i>) a. 1 ^e beoordeling b. aanvullende beoordeling 1 c. aanvullende beoordeling 2 - hulp/ondersteuning in het verleden - momenteel hulp/ondersteuning (<i>incl. contactpersoon</i>)	a. 1 2 3 b. 1 2 3 c. 1 2 3	

2 PROBLEMEN EN BELEMMERINGEN - INVULINSTRUCTIES (vervolg)

4. Indien de werkzoekende huisvestingsproblemen heeft, noteer dan de aard hiervan, bijv. dakloosheid. Noteer de bron.

Geef vervolgens een beoordeling van de ernst van het huisvestingsproblematiek in het licht van reïntegratie.

Noteer of de werkzoekende in het verleden hulp of ondersteuning voor huisvestingsproblemen heeft gehad. Zo ja, noteer dan ook van wie (instantie en contactpersoon).

Noteer of de werkzoekende momenteel hulp of ondersteuning voor huisvestingsproblemen heeft. Zo ja, noteer dan ook van wie (instantie en contactpersoon). Noteer ook de bron.

5. Indien de werkzoekende verslavingsproblemen heeft, noteer dan de aard hiervan. Te denken valt hierbij aan alcohol-, drugs- of gokverslaving. Noteer ook de bron.

Geef vervolgens een beoordeling van de ernst van de verslavingsproblematiek in het licht van reïntegratie.

Noteer of de werkzoekende in het verleden hulp of ondersteuning voor huisvestingsproblematiek heeft gehad. Zo ja, noteer dan ook van wie (instantie en contactpersoon).

Noteer of de werkzoekende momenteel hulp of ondersteuning voor huisvestingsproblematiek heeft. Zo ja, noteer dan ook van wie (instantie en contactpersoon). Noteer ook de bron.

Opm.: indien de werkzoekende hier toestemming voor geeft, kan de contactpersoon benaderd worden voor het assessment-gesprek zonder de werkzoekende en/of het eindgesprek met de werkzoekende!

6. Indien de werkzoekende problemen ten gevolge van criminele activiteiten heeft (gehad), noteer dan de aard hiervan. Hierbij valt te denken aan een justitieel verleden (strafblad). Noteer ook de bron.

Geef vervolgens een beoordeling van de ernst van het probleem in het licht van reïntegratie.

Noteer of de werkzoekende in het verleden hulp of ondersteuning voor deze problematiek heeft gehad. Zo ja, noteer dan ook van wie (instantie en contactpersoon).

Noteer of de werkzoekende momenteel hulp of ondersteuning voor deze problematiek heeft. Zo ja, noteer dan ook van wie (instantie en contactpersoon). Noteer ook de bron.

2 PROBLEMEN EN BELEMMERINGEN (vervolg)					
	<i>Antwoord</i>			Bron + evt. toelichting	
<p>4. Huisvestingsproblematiek (<i>aard</i>)</p> <p>a. 1^e beoordeling</p> <p>b. aanvullende beoordeling 1</p> <p>c. aanvullende beoordeling 2</p> <p>- hulp/ondersteuning in het verleden</p> <p>- momenteel hulp/ondersteuning (<i>incl. contactpersoon</i>)</p>	a.	1	2	3	
	b.	1	2	3	
	c.	1	2	3	
<p>5. Verslavingsproblematiek (<i>aard</i>)</p> <p>a. 1^e beoordeling</p> <p>b. aanvullende beoordeling 1</p> <p>c. aanvullende beoordeling 2</p> <p>- hulp/ondersteuning in het verleden</p> <p>- momenteel hulp/ondersteuning (<i>incl. contactpersoon</i>)</p>	a.	1	2	3	
	b.	1	2	3	
	c.	1	2	3	
<p>6. Criminaliteit (<i>aard</i>)</p> <p>a. 1^e beoordeling</p> <p>b. aanvullende beoordeling 1</p> <p>c. aanvullende beoordeling 2</p> <p>- hulp/ondersteuning in het verleden</p> <p>- momenteel hulp/ondersteuning (<i>incl. contactpersoon</i>)</p>	a.	1	2	3	
	b.	1	2	3	
	c.	1	2	3	

2 PROBLEMEN EN BELEMMERINGEN - INVULINSTRUCTIES (vervolg)

7. Indien de werkzoekende problemen heeft met de lichamelijke gezondheid, noteer dan de aard hiervan. Noteer ook de bron. Eén van de bronnen is hoogstwaarschijnlijk de uitslag van een REA-keuring.

Geef vervolgens een beoordeling van de ernst van de gezondheidsproblematiek in het licht van reïntegratie.

Noteer of de werkzoekende in het verleden hulp of ondersteuning voor lichamelijke gezondheidsproblemen heeft gehad. Zo ja, noteer dan ook van wie (instantie en contactpersoon). Noteer of de werkzoekende momenteel hulp of ondersteuning voor lichamelijke gezondheidsproblemen heeft. Zo ja, noteer dan ook van wie (instantie en contactpersoon). Noteer ook de bron.

Opmerking: indien de werkzoekende hier toestemming voor geeft, kan de contactpersoon benaderd worden voor het assessment-gesprek zonder de werkzoekende en/of het eindgesprek met de werkzoekende!

8. Indien de werkzoekende problemen heeft met de geestelijke gezondheid, noteer dan de aard hiervan. Het kan hierbij zowel gaan om psychische, emotionele klachten als psychiatrische stoornissen. Noteer ook de bron. Eén van de bronnen is hoogstwaarschijnlijk de uitslag van een REA-keuring.

Geef vervolgens een beoordeling van de ernst van de geestelijke gezondheidsproblematiek in het licht van reïntegratie.

Noteer of de werkzoekende in het verleden hulp of ondersteuning voor geestelijke gezondheidsproblemen heeft gehad. Zo ja, noteer dan ook van wie (instantie en contactpersoon).

Noteer of de werkzoekende momenteel hulp of ondersteuning voor geestelijke gezondheidsproblemen heeft. Zo ja, noteer dan ook van wie (instantie en contactpersoon). Noteer ook de bron.

Opmerking: indien de werkzoekende hier toestemming voor geeft, kan de contactpersoon benaderd worden voor het assessment-gesprek zonder de werkzoekende en/of het eindgesprek met de werkzoekende!

9. Indien de werkzoekende overige problemen of belemmeringen heeft die van invloed zijn op reïntegratie, noteer dan de aard hiervan. Te denken valt hierbij aan relationele problemen. Noteer ook de bron.

Geef vervolgens een beoordeling van de ernst van het probleem in het licht van reïntegratie.

Noteer of de werkzoekende in het verleden hulp of ondersteuning voor deze problematiek heeft gehad. Zo ja, noteer dan ook van wie (instantie en contactpersoon).

Noteer of de werkzoekende momenteel hulp of ondersteuning voor deze problematiek heeft. Zo ja, noteer dan ook van wie (instantie en contactpersoon). Noteer ook de bron.

10. Zie instructie bij 9.

2 PROBLEMEN EN BELEMMERINGEN (vervolg)				
	<i>Antwoord</i>			Bron + evt. toelichting
7. Lichamelijke gezondheid (<i>aard</i>)				
a. 1 ^e beoordeling	a.	1	2	3
b. aanvullende beoordeling 1	b.	1	2	3
c. aanvullende beoordeling 2	c.	1	2	3
- hulp/ondersteuning in het verleden				
- momenteel hulp/ondersteuning (<i>incl. contactpersoon</i>)				
8. Geestelijke gezondheid (<i>aard</i>)				
a. 1 ^e beoordeling	a.	1	2	3
b. aanvullende beoordeling 1	b.	1	2	3
c. aanvullende beoordeling 2	c.	1	2	3
- hulp/ondersteuning in het verleden				
- momenteel hulp/ondersteuning (<i>incl. contactpersoon</i>)				
9. Overige problemen (I) (<i>aard</i>)				
a. 1 ^e beoordeling	a.	1	2	3
b. aanvullende beoordeling 1	b.	1	2	3
c. aanvullende beoordeling 2	c.	1	2	3
- hulp/ondersteuning in het verleden				
- momenteel hulp/ondersteuning (<i>incl. contactpersoon</i>)				
10. Overige problemen (II) (<i>aard</i>)				
a. 1 ^e beoordeling	a.	1	2	3
b. aanvullende beoordeling 1	b.	1	2	3
c. aanvullende beoordeling 2	c.	1	2	3
- hulp/ondersteuning in het verleden				
- momenteel hulp/ondersteuning (<i>incl. contactpersoon</i>)				

3 PERCEPTIE, HOUDING EN GEDRAG - INVULINSTRUCTIES

Voor het verkrijgen van inzicht in aspecten die samenhangen met houding en gedrag, is samenwerking met de werkmeester en overige betrokkenen zeer belangrijk. Een belangrijke bron bij dit onderdeel is de 'checklist werkplaatsbegeleiders' (zie bijlage I).

1. Noteer of de werkzoekende gekenmerkt wordt door een interne of externe locus of control. Geef hierbij ook een toelichting en vermeld de bron(nen).

Centrale vraag: hoe ziet de werkzoekende zijn situatie van 'geen werk hebben'? Denkt de werkzoekende de situatie te kunnen opheffen (interne locus) of ziet de werkzoekende de situatie als een gevolg van externe factoren / schuift hij zijn verantwoordelijkheid af (externe locus)?

Enkele stellingen om hier inzicht in te krijgen:

- of je een goede baan krijgt of niet, hangt er maar helemaal vanaf of je toevallig op het juiste moment op de juiste plaats bent (helemaal mee eens duidt op een externe locus)
- ik voel me nogal eens een slachtoffer van de omstandigheden (helemaal mee eens duidt op een externe locus)
- hogerop komen in je leven heb je vrijwel geheel of voor een groot deel zelf in handen (helemaal mee eens duidt op een interne locus)

Houdingsaspecten die samenhangen met locus of control zijn: verantwoordelijkheidsgevoel, vertrouwen in anderen en vertrouwen in instanties.

2. Noteer de copingstijl waardoor de werkzoekende gekenmerkt wordt. Geef hierbij ook een toelichting en vermeld de bron(nen).

Centrale vraag: heeft de werkzoekende al concrete stappen genomen om de problemen die reïntegratie belemmeren op te lossen? Zo ja, welke (zowel privé als professioneel). Zo nee, waarom niet?

Een veelgebruikte indeling in copingstijlen is de volgende:

1. actief, oplossingsgericht: actief zoeken naar een oplossing;
2. actief, emotioneel: het probleem uit de weg gaan en afleiding zoeken in andere dingen
3. passief, emotioneel: zich bedrukt voelen en tot niets in staat zijn.

Enkele algemene beschrijvingen om hier inzicht in te krijgen:

- direct ingrijpen als er moeilijkheden zijn → indicatie copingstijl 1
- problemen als een uitdaging zien → indicatie copingstijl 1
- je met andere dingen bezighouden om niet aan het probleem te hoeven denken → indicatie copingstijl 2
- je zorgen tijdelijk verdrijven door er even uit te gaan → indicatie copingstijl 2
- je volledig afzonderen van anderen → indicatie copingstijl 3
- je geheel en al in beslag laten nemen door problemen → indicatie copingstijl 3

Houdingsaspecten die samenhangen met coping zijn: zelfvertrouwen en weerbaarheid.

3 PERCEPTIE, HOUDING EN GEDRAG

	Antwoord (inclusief toelichting)	Bron
1. Locus of control: interne of externe? <i>(evt. aangevuld met verantwoordelijkheidsgevoel, vertrouwen in anderen en vertrouwen in instanties)</i>		
2. Copingstijl: <i>(evt. aangevuld met zelfvertrouwen en weerbaarheid)</i> a) actief, oplossingsgericht; b) actief, emotioneel; c) passief, emotioneel.		

3 PERCEPTIE, HOUDING EN GEDRAG - INVULINSTRUCTIES (VERVOLG)

3a. Noteer of de werkzoekende zich al dan niet op de toekomst richt. Geef hierbij ook een toelichting en vermeld de bron(nen).

Centrale vraag: hoe ziet de werkzoekende de toekomst over 1 resp. 5 jaar? (bijv. ik ben nog steeds werkloos / ik heb werk / ik ben op zoek naar werk / ik volg een opleiding / ik woon niet meer in Nederland / geen idee, ik leef bij de dag)

3b. Noteer welke ambities de werkzoekende heeft en of deze al dan niet realistisch zijn gezien de huidige situatie. Geef hierbij ook een toelichting en vermeld de bron(nen).

Centrale vragen:

- Wat voor soort werk zou de werkzoekende willen doen? (beroep + in loondienst of zelfstandig ondernemer)
- Waarom zou de werkzoekende dat soort werk willen doen? (sociale contacten, geeft status, verdient goed, etc.)
- Hoeveel zou de werkzoekende met het werk willen verdienen?
- Zijn de antwoorden op voorgaande vragen realistisch gezien de opleiding, werkervaring, taalbeheersing en motivatie van de werkzoekende?

4. Noteer of de werkzoekende gemotiveerd is. Geef hierbij ook een toelichting en vermeld de bron(nen).

Centrale vraag: neemt de werkzoekende deel aan reïntegratiebevorderende activiteiten, zoals scholing, individuele trajectbegeleiding, inschrijven bij uitzendbureaus, etc.?

3 PERCEPTIE, HOUDING EN GEDRAG (VERVOLG)		
	<i>Antwoord (inclusief toelichting)</i>	<i>Bron</i>
3a. Toekomstoriëntatie		
3b. (ir)realistische verwachtingen		
4. Motivatie		

4 SOCIALE CONTEXT - INVULINSTRUCTIES

Voor het verkrijgen van inzicht in aspecten die samenhangen met de sociale omgeving, is samenwerking met de werkmeester en overige betrokkenen belangrijk, maar zeker ook informatie van de werkzoekende zelf. Nagegaan moet worden in hoeverre de werkzoekende beïnvloed wordt door de sociale omgeving (groepsbinding) en of deze invloed stimulerend dan wel belemmerend is (groepshouding)

1. Noteer of de werkzoekende steun krijgt van familie en/of vrienden.

Zo ja, noteer of de groepshouding stimulerend dan wel belemmerend is.

Centrale vraag: zijn er werklozen of andere uitkeringsgerechtigden onder de familie en/of vrienden van de werkzoekende? *Veel tot allemaal* duidt op een belemmerende familie- en vriendenkring.

Vermeld bron(nen).

2. Noteer of de werkzoekende steun krijgt van mensen in de buurt.

Zo ja, noteer of de groepshouding stimulerend dan wel belemmerend is.

Centrale vraag: zijn er werklozen of andere uitkeringsgerechtigden onder de mensen in de buurt van de werkzoekende? *Veel tot allemaal* duidt op een belemmerende buurt.

Vermeld bron(nen).

3. Noteer of de werkzoekende steun/hulpverlening krijgt uit professionele hoek.

Zo ja, noteer wat deze steun/hulp inhoudt.

Vermeld bron(nen).

4 SOCIALE CONTEXT

	<i>Antwoord</i>	<i>Bron</i>
1a. Steun familie en/of vrienden 1b. Groepshouding (stimulerend of belemmerend)		
2a. Steun uit de buurt 2b. Groepsbinding (stimulerend of belemmerend)		
3a. Steun uit professionele hoek 3b. Soort steun		

5 (ONTBREKENDE) COMPETENTIES - INVULINSTRUCTIES

Voor het verkrijgen van inzicht in aspecten die samenhangen met (ontbrekende) competenties, is samenwerking met de werkmeester en overige betrokkenen zeer belangrijk. Een belangrijke bron bij dit onderdeel is de 'checklist werkplaatsbegeleiders' (zie bijlage I).

1. Noteer welke opleidingen en cursussen de werkzoekende heeft gevolgd. Ook het al dan niet in het bezit zijn van een rijbewijs behoort hiertoe. Vermeld de bron(nen).

2. Noteer welke werkervaring de werkzoekende heeft. Vermeld de bron(nen).

3. Noteer in hoeverre de communicatieve vaardigheden van de werkzoekende ontwikkeld zijn. Ga hierbij in op de beheersing van de Nederlandse taal, zowel schriftelijk als mondeling, als op de beheersing van eventuele vreemde talen.

Vermeld de bron(nen)

5 (ONTBREKENDE) COMPETENTIES		
	<i>Antwoord</i>	
1. Opleidingen Cursussen Rijbewijs		
2. Werkervaring		
3. Communicatieve vaardigheden: a) beheersing Nederlandse taal: - schriftelijk - mondeling b) beheersing vreemde talen - schriftelijk - mondeling		

5 (ONTBREKENDE) COMPETENTIES - INVULINSTRUCTIES (VERVOLG)

4. Noteer over welke sociale vaardigheden de werkzoekende beschikt. Het gaat hierbij om zaken die samenhangen met de omgang met collega's en mensen in het algemeen, zoals bijvoorbeeld het functioneren in teamverband en omgaan met conflicten. Geef hierbij ook een toelichting en vermeld de bron(nen).

- 5a. Noteer over welke benodigde functionele vaardigheden de werkzoekende beschikt *voor de functie die hij/zij ambieert*. Noteer tevens welke functionele vaardigheden hiervoor ontbreken. Geef hierbij ook een toelichting en vermeld de bron(nen).
- Opm.:** functionele vaardigheden zijn vaak specifieke sociale vaardigheden (bijvoorbeeld klantgerichtheid) en verschillen per functie. Zo dient bijvoorbeeld een secretaresse accuraat te zijn, terwijl dit voor een sloper veel minder belangrijk is.
- Voorbeelden van functionele vaardigheden zijn: representatief zijn, zich houden aan afspraken, klantvriendelijkheid, accuratesse, zelfstandig functioneren, hoog werktempo, praktisch inzicht, etc.
- b. Noteer de onbenutte kwaliteiten van de werkzoekende. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om kwaliteiten voortkomend uit een vrijwilligersfunctie (voorzitter sportvereniging), het verbouwen van een eigen huis, etc.

5 (ONTBREKENDE) COMPETENTIES (VERVOLG)		
	<i>Antwoord (inclusief toelichting)</i>	<i>Bron</i>
4. Sociale vaardigheden		
5a. Functionele vaardigheden Ontbrekende functionele vaardigheden		
5b. Onbenutte kwaliteiten		

6 SAMENVATTING ONDERDEEL 1 T/M 5 - INVULINSTRUCTIES

In dit onderdeel van het assessment-instrument wordt op basis van de onderdelen 1 t/m 5 van het instrument een vrij objectieve samenvatting van de situatie van de werkzoekende met betrekking tot reïntegratie gegeven. Hiertoe wordt de driehoek van reïntegratiebelemmerende en -bevorderende factoren, aangevuld met een blok voor (onbrekende) competenties, ingevuld.

1. Vat in dit blok de belangrijkste bevindingen met betrekking tot relevante persoonsgegevens in het kader van reïntegratie samen.

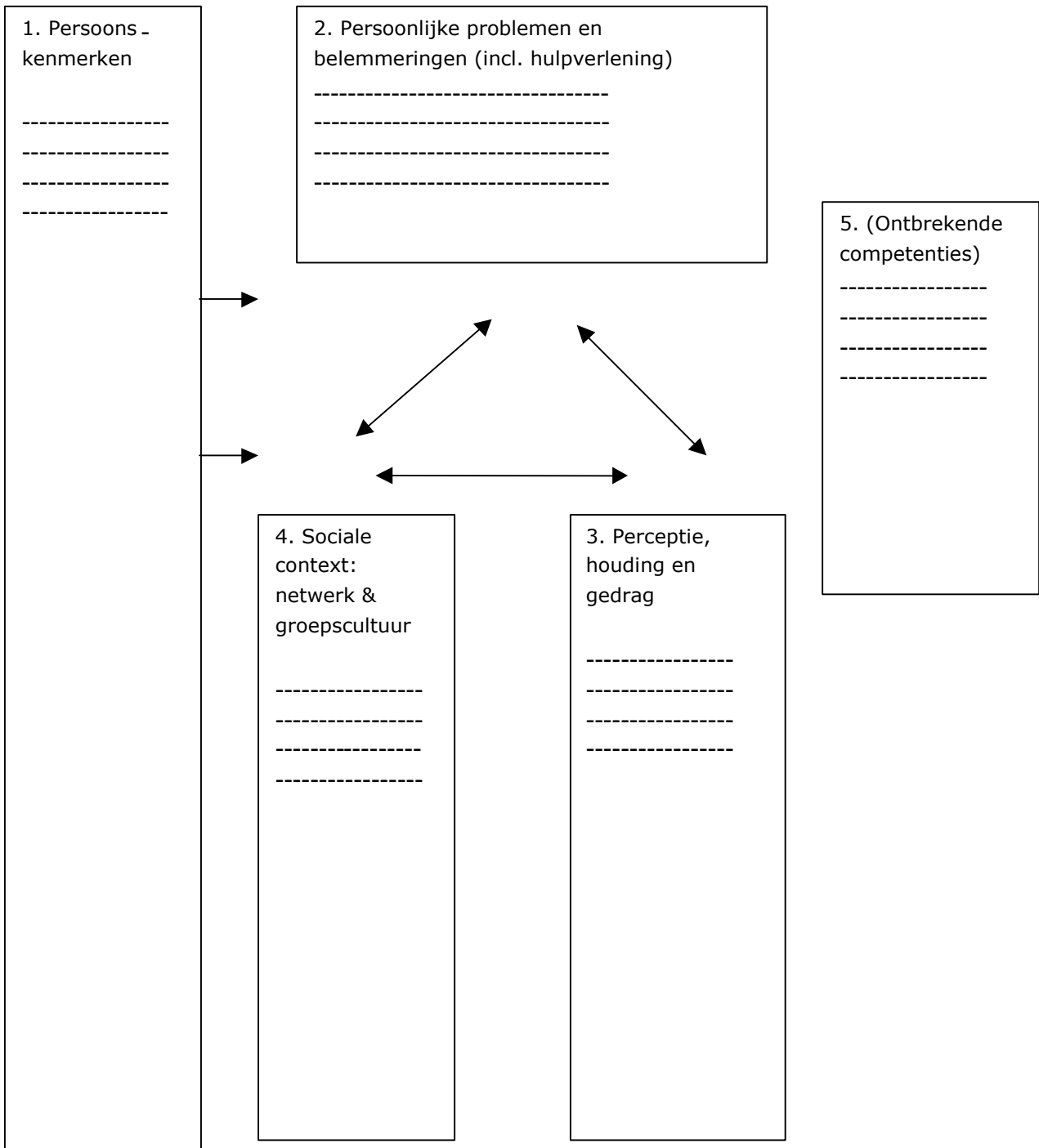
2. Vat in dit blok de belangrijkste bevindingen met betrekking tot problemen en belemmeringen in het kader van reïntegratie samen. Beschrijf hier ook de hulpverlening waar momenteel gebruik van wordt gemaakt.

3. Vat in dit blok de belangrijkste bevindingen met betrekking tot perceptie, houding en gedrag samen.

4. Vat in dit blok de belangrijkste bevindingen met betrekking tot de sociale context van de werkzoekende in het kader van reïntegratie samen.

5. Vat in dit blok de belangrijkste bevindingen met betrekking tot de (onbrekende) competenties van de werkzoekende in het kader van reïntegratie samen.

6 SAMENVATTING ONDERDEEL 1 T/M 5



**7 DIAGNOSE WERKZOEKENDE: PERSOONLIJK OORDEEL WERKZOEKENDE M.B.T. REINTEGRATIE -
INVULINSTRUCTIES**

In dit laatste onderdeel van het assessment-instrument staat het persoonlijk oordeel van de werkzoekende met betrekking tot reïntegratie centraal. De bron van informatie is dus de werkzoekende.

1. Noteer hoe de werkzoekende de situatie waarin hij/zij momenteel verkeert ervaart: als problematisch of niet?
Geef hierbij een toelichting.

2. Vraag de werkzoekende op basis van het gesprek naar zijn/haar conclusie met betrekking tot arbeidsreïntegratie: Is arbeidsreïntegratie - op langere termijn - mogelijk?
Noteer de conclusie van de werkzoekende. Geef hierbij een toelichting.
Indien de werkzoekende meent dat arbeidsreïntegratie op langere termijn mogelijk is, ga naar 3.

- 3a. Vraag de werkzoekende wat hij in de gegeven situatie anders zou kunnen doen om reïntegratie te bevorderen. Laat de werkzoekende meerdere leer- en verbeterpunten noemen en noteer deze.
Geef hierbij een toelichting.
- 3b. Stel samen met de werkzoekende een prioritering van leer- en verbeterpunten op en noteer deze hier.

7 DIAGNOSE WERKZOEKENDE: PERSOONLIJK OORDEEL WERKZOEKENDE M.B.T. REINTEGRATIE

	<i>Antwoord (inclusief toelichting)</i>
1. Perceptie huidige situatie	
2. Conclusie m.b.t. reïntegratie	
3a. Leer- en verbeterpunten	
3b. Prioritering leer- en verbeterpunten	

Bijlage I Checklist voor werkplaatsbegeleiders: individuele houdingsaspecten en (ontbrekende) competenties van de werkzoekende

Toelichting bij individuele houdingsaspecten: zie voor een uitleg bij de verschillende concepten de invulinstructies op pagina 11 en 13 van het instrument

Perceptie, houding en gedrag	Wat is kenmerkend voor de werkzoekende met betrekking tot de verschillende concepten?
Locus of control (intern of extern), eventueel aangevuld met: - zelfvertrouwen - vertrouwen in anderen - vertrouwen in instanties	
Copingstijl (actief vs passief; oplossingsgericht vs emotioneel), eventueel aangevuld met: - zelfvertrouwen - weerbaarheid	
Toekomstoriëntatie	
(Ir)realistische verwachtingen	
Motivatie	
Aanvullende houdings- /gedragsaspecten die kenmerkend zijn voor de werkzoekende en met het oog op reïntegratie van belang kunnen zijn	

Toelichting bij (ontbrekende) competenties:

- 1) zie voor een uitleg bij de verschillende concepten de invulinstructies op pagina 17 en 19 van het instrument;
- 2) 1 = positief, 2 = neutraal, 3 = negatief;
- 3) + = verbetering van de situatie, +/- = ongewijzigde situatie, - = verslechtering van de situatie;
- 4) vul voor de werkzoekende de functionele vaardigheden in, die van belang zijn voor de functie die hij/zij ambieert.

Competenties	Begin werkplaatsperiode	Einde werkplaatsperiode	Eindsituatie t.o.v. beginsituatie + toelichting
Communicatieve vaardigheden: - schriftelijke beheersing Nederlands	1 2 3	1 2 3	+ +/- -/-
- mondelinge beheersing Nederlands	1 2 3	1 2 3	+ +/- -/-
Sociale vaardigheden	1 2 3	1 2 3	+ +/- -/-
Functionele vaardigheden: - (invullen)	1 2 3	1 2 3	+ +/- -/-
- (invullen)	1 2 3	1 2 3	+ +/- -/-
- (invullen)	1 2 3	1 2 3	+ +/- -/-
- (invullen)	1 2 3	1 2 3	+ +/- -/-
- (invullen)	1 2 3	1 2 3	+ +/- -/-

Literatuurlijst

Aa, P. van der, (1998). *Sociale activering: ervaringen van Rotterdamse deelnemers*. Utrecht: Van Arkel.

Andel, H. van & Bommeljé, Y. (1996). *In en uit de bijstand. De positie van bijstandsccliënten en de factoren die uitstroom bevorderen*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Beer, P. de (1996). *Het onderste kwart: werk en werkloosheid aan de onderkant van de arbeidsmarkt*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Berkel, H. van, Brand, A., Maaskant, J. & Miedema, F. (1996). *Uitgeschreven of afgeschreven? Werklozen door de tijd gevolgd*. Utrecht: Van Arkel.

Böcker, A. (1994). *Turkse migranten en sociale zekerheid: van onderlinge zorg naar overheidszorg?* Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bourdieu, P. & Wacquant, L. (1992). *An invitation to reflexive sociology*. Cambridge: Polity Press.

Cuelenaere, B. (1990). *Vrouwen uit de bijstand. Een studie naar arbeidsvoorwaarden voor arbeidsdeelname*. Rotterdam: RISBO/EUR.

Dagevos, J. & J. Veenman (1996). Sociale netwerken en hun functionaliteit. In: *Keren de kansen? De tweede-generatie allochtonen in Nederland*. Veenman, J. (red.). Assen: Van Gorcum.

Dagevos, J. (2001). *Perspectief op integratie: over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Engbersen, G. (1990). *Publieke bijstandsgeheimen. Het ontstaan van een onderklasse in Nederland*. Leiden: Stenfert Kroese.

Engbersen, G.B.M., Staring, R.H.J.M. (2000). De morele economie van lage inkomensgroepen. In: Engbersen, G., Vrooman, J. & Snel, E. *Balans van het armoedebeleid. Vijfde jaarrapport armoede en uitsluiting in de reeks Arm Nederland*, 76-100. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Granovetter, M. (1973). The strenght of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78, 6, 1360-1380.

Hekelaar, A. & Van Berkel, R. (2000). *Perspectieven voor fase 4: een onderzoek naar de participatiewensen en -mogelijkheden van fase 4-cliënten in de bijstand*. Rotterdam: Dienst Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Utrecht: Universiteit Utrecht.

Hekelaar, A., Kolk, R. & Wentink, T. (2001). *Werk in zicht? Een onderzoek naar de arbeidsoriëntatie van bijstandsmoeders in Rotterdam*. Rotterdam: SZW.

Hospers, L., Schuyt, C. & Geuns, van R. (1998). *Van bijstand naar werk: een onderzoek naar blijvers in en stromers uit de bijstand: eindrapport*. 's-Gravenhage: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Hoff, S. & G. Jehoel-Gijsbers. (2003). *De uitkering van de baan: reïntegratie van uitkeringsontvangers: ontwikkelingen in de periode 1992-2002*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Hooghiemstra, E. & T. Knijn (1997). Onder moeders paraplu: alleenstaande ouders op de armoedegrens. In: Engbersen, G., Vrooman, J. & Snel, E. *De Kwetsbaren. Tweede jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Kroft, H. et al. (1989). *Een tijd zonder werk: een onderzoek naar de levenswereld van langdurig werklozen*. Leiden: Stenfert Kroese

Laan Bouma-Doff, W. van der. (2004). *Begrensd contact: ruimtelijke segregatie en open netwerken*. Erasmus Universiteit Rotterdam: Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO).

Lewis, O. (1965). *The children of Sánchez: autobiography of a Mexican family*. Harmondsworth: Penguin Books.

Libregts, I. & Moors, F. (1993). *Rond of rood? eerste meting in het kader van een panelonderzoek naar de financiële positie van huishoudens met een ABW-RWW-uitkering in Rotterdam*. Rotterdam: Dienst Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Meert, H. (2000). Rural Community Life and the Importance of Reciprocal Survival Strategies. *Sociologia Ruralis*, 3, 40.

Musterd, S., Ostendorf, W. & Vos, S. de, (2003). Neighbourhood Effects and Social mobility: A Longitudinal Analysis. *Housing Studies*, 18, 6, 877-892.

Post, B. & Bakker, I. (2000). *Een bestaan in de bijstand: belemmeringen en beleid*. Nijmegen: ITS.

Rettab, B. (1995). *The economic performance of the immigrant workforce. A case study of Maroccans in the Netherlands*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.

Sansone, L. (1992). *Schitteren in de schaduw: overlevingsstrategieën, subcultuur en etnische identiteit van Creoolse jongeren uit de lagere klasse in Amsterdam: 1981-1991*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Schaufeli, W. (1988). *Unemployment and psychological health: an investigation among Dutch professionals*. Groningen: RUG.

Schuyt, C. (1987). Inleiding. In: Engbersen, G. & Veen, R., van der. *Moderne armoede: overleven op het sociaal minimum: een onderzoek onder 120 Rotterdamse huishoudens*. Leiden: Stenfert Kroese.

Schuyt, C. (1995). *Kwetsbare jongeren en hun toekomst: een beleidsadvies gebaseerd op een literatuurverklaring*. Rijswijk: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Spies, H. (1998). *Uitsluitend voor jongeren? Arbeidsmarktbeleid en het ontstaan van een onderklasse*. Utrecht: Van Arkel.

Tazelaar, F. & Springers, M. (1984). Unemployment and Social Isolation. *Sociologische Gids*, 31, 1, 48-79.

Literatuurlijst

Veenman, J. & Martens, E. (1991). *Een lange weg, Molukkers op de arbeidsmarkt 1990*. Den Haag: Arbeidsvoorziening.

Verburg, R. & Veenman, J. (1992). *Belemmeringen rond de uitstroom van Surinaamse GSD-cliënten*. 's-Gravenhage: VUGA.

Vermeulen, H. & Penninx, R. (1994). Slotbeschouwing. In: Vermeulen, H. & Penninx, R. (red.). *Het democratisch ongeduld, de emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Werdmölder (1990). *Een generatie op drift. De geschiedenis van een Marokkaanse randgroep*. Amsterdam, Arnhem, Gouda: Quint.

Wilson, J. (1987). *The truly disadvantaged: the inner city, the underclass, and public policy*. Chigago: The University of Chigago Press.

Wilson, J. (1996). *When work disappears: the world of the new urban poor*. New York: Alfred Knopf.

Ypeij, A., Snel, E., Engbersen, G. (1999). *Armoede in Amsterdam-Noord. Eerste deelstudie van project "Landschappen van armoede"*. Risbo: Rotterdam.

Ypeij, A. & Engbersen, G. (2002). *Sociaal investeren in de sociale infrastructuur*. Rotterdam: RISBO Contractresearch.

Bijlage 1

Methodologische verantwoording

Om inzicht te krijgen in welke factoren reïntegratie kunnen belemmeren is een literatuurstudie uitgevoerd. De uitkomsten hiervan vormen de inhoudelijke basis van het te ontwikkelen instrument. Naast de literatuurstudie is de wijze waarop de gemeente Dordrecht de verlening van uitkeringen organiseert in kaart gebracht, aangezien ook dit van invloed is op de ontwikkeling van een instrument.

Om ervaringen van de werkvloer in het instrument op te nemen en om het instrument toe te snijden op de Dordtse situatie van bijstandsverlening, zijn daarnaast zowel formele als informele interviews met Dordtse uitvoeringsfunctionarissen op het gebied van reïntegratie (CWI, Sociale Dienst Dordrecht, werkgevers voor gesubsidieerde arbeid en particuliere reïntegratiebedrijven) gehouden.

Het ontwikkelde instrument is getoetst op bruikbaarheid en inzetbaarheid door het voor te leggen aan verschillende reïntegratie-experts (wetenschappers, reïntegratiemanagers, keuringsartsen). Tijdens de landelijke expertmeeting die in het kader hiervan georganiseerd was, kwam niet alleen de inhoud van het instrument uitvoerig aan bod, maar ook de organisatorische ontwikkelingen die de gemeentes doormaken als gevolg van de nieuwe bijstandswet. Op basis van de uitkomsten van de expertmeeting is het instrument aangepast.